

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ ТА
АРТИКУЛЯЦІЙНОГО ПРАКСИСУ У СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗВУКОВИМОВНОЇ
СТОРОНИ МОВЛЕННЯ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав: здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти другого року навчання 212 м
групи

Спеціальності 016 Спеціальна освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми Спеціальна освіта

Панфіленко Валерія Олегівна

Керівник к.пед.н., доцентка Кабельнікова Н.В.

Рецензент к. пс. н., доцентка Лось О.М.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ ТА АРТИКУЛЯЦІЙНОГО ПРАКСИСУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗВУКОВИМОВНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ	8
1.1. Загальна характеристика функціональної системи мови та мовлення.....	8
1.2. Вікові етапи формування фонологічної системи та моторного програмування мови.	16
1.3. Характеристика порушень звуковимовної сторони мовлення у дошкільників. Артикуляційна диспраксія	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ ТА АРТИКУЛЯЦІЙНОГО ПРАКСИСУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗВУКОВИМОВНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ	24
2.1. Експериментальне дослідження стану сформуваності фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення.	24
2.2. Аналіз результатів констатувального дослідження.....	33
2.3. Напрями, зміст та результати застосування методики формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників з порушеннями звуковимовної сторони мовлення	41
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТКИ	61
Додаток А. Вправи для розвитку слухового сприймання, пам'яті, та уваги	61
Додаток Б. Віршований матеріал для розвитку моторного програмування мови.....	64
Додаток В. Вправи для розвитку артикуляційного праксису.....	67
Додаток Г. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти херсонського державного університету.....	69

ВСТУП

В останні роки основна увага науково-методичних досліджень зосереджується на проблемах раннього виявлення відхилень у мовленнєвому розвитку та раннього початку комплексної корекційно-розвивальної роботи.

Актуальність дослідження теми випускної кваліфікаційної роботи полягає в тому, що в даний час спостерігається тенденція збільшення дітей, що мають мовленнєву патологію, серед яких однією з найпоширеніших є артикуляційна диспраксія. В результаті порушення артикуляційної моторики виникають порушення звуковимови і фонематических процесів, що призводить до системних порушень мовлення. Властиві артикуляційній диспраксії порушення фонематичного слуху, поряд з недоліками звуковимови, є в структурі дефекту провідними, стійкими та практично не піддаються корекції. Вони мають негативний вплив на формування і вдосконалення лексичної, морфологічної, семантичної компонентів мовних здібностей, становлення комунікативної компетентності і знижують ефективність мовленнєвого спілкування дошкільників.

У разі якщо у дитини не сформувалися акустичні образи окремих звуків, фонем не розрізняються за своїм звучанням, це призводить до заміни звуків. Артикуляторная база виявляється не повною, оскільки не всі необхідні для мовлення звуки сформувалися. Перераховані порушення також негативно впливають на комунікативні процеси, формування нервово-психічного статусу і загального мовленнєвого розвитку дітей, що пізніше може призвести до утруднення процесу шкільного навчання, зниження його ефективності.

На зазначені порушення вказували у своїх роботах такі автори, як: Є.Ф.Архіпова, М.Ю.Хватцев, О.М.Корнєв, О.М.Гвоздев, Т.Г.Візель та інші. Науковці наголошують на необхідність раннього початку

корекційно-розвивальної роботи з подолання артикуляційної диспраксії у дітей з метою їх успішної соціалізації та шкільної адаптації.

З огляду на актуальність та практичну спрямованість проблеми нами обрано тему випускного дослідження: *«Формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення».*

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри спеціальної освіти ХДУ «Зміст та технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» (0119U101727 від 22.11.2019.).

Об'єкт дослідження – опанування фонологічною системою мови та артикуляційним праксисом старшими дошкільниками з порушеннями звуковимовної сторони мовлення.

Предмет дослідження – методика логопедичної роботи з формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників з порушеннями звуковимовної сторони мовлення (артикуляційною диспраксією).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та визначити зміст логопедичної роботи з формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення.

Гіпотеза дослідження. Ми виходили з припущення про те, що ефективна логопедична робота з формування фонологічної системи рідної мови та артикуляційного праксису у дошкільників можлива за наступних умов:

- формуванні рухової функції апарату артикуляції і кінетично-кінестетичного контролю;
- застосування різних засобів корекції вимовної сторони мовлення;

- використання системи вправ на розвиток фонематичного слуху та перцептивного сприйняття

Для досягнення поставленої мети та підтвердження висунутої гіпотези було визначено такі **завдання** дослідження:

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз науково-методичної літератури з питань проблеми формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення.

2. Вивчити особливості розвитку фонологічної системи мови та моторного програмування (артикуляційного праксису) у старших дошкільників.

3. Виявити особливості сформованості фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення.

4. Розкрити методику логопедичної роботи з формування фонологічної системи мови та моторного програмування у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями звуковимовної сторони мовлення.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: вивчення, аналіз й узагальнення спеціальної психолого-педагогічної літератури з метою виявлення стану досліджуваної проблеми, систематизації теоретичних положень та узагальнення педагогічного досвіду про формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення; аналіз діагностичних методик з метою з'ясування сучасного стану проблеми виявлення передумов порушень артикуляційної диспраксії.

– *емпіричні*: цілеспрямоване спостереження за діагностичною діяльністю логопеда, корекційно-розвивальним процесом

та мовленням дітей старшого дошкільного віку, розробка методики виявлення передумов виникнення артикуляційної диспраксії у старших дошкільних; збір і аналіз анамнестичних даних, бесіда, метод вивчення продуктів діяльності з метою виявлення особливостей мовленнєвої діяльності дітей і створення відповідних експериментальних психолого-педагогічних умов; психолого-педагогічний експеримент (констатувальний) з метою визначення рівнів сформованості фонологічної системи мови та артикуляційного праксису, перевірка ефективності діагностичної методики виявлення передумов артикуляційної диспраксії у старших дошкільників.

– *статистичні*: кількісний і якісний аналіз одержаних експериментальних даних дослідження.

Елементи наукової новизни дослідження полягають у тому, що: науково-теоретично *обґрунтовано* значення використання логопедами методів та методик діагностики у вивченні сформованості фонологічної системи мови у дітей старшого дошкільного віку з метою більш ефективної організації корекційної роботи; *уточнено* поняття «функціональна система мови і мовлення (ФСММ)», дані про стан сформованості фонологічної системи у старших дошкільників, виявлено труднощі під час обстеження артикуляційного праксису; *подальшого розвитку* набули положення щодо необхідності проведення систематичної роботи з розвитку фонологічної системи рідної мови та моторного програмування мовлення з метою попередження артикуляційної диспраксії у старших дошкільників.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що одержані у ході теоретичного аналізу літературних джерел та проведеного експериментального дослідження відомостей про стан сформованості фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями звуковимовної сторони мовлення можуть бути враховані логопедами під час аналізу структури

мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку, під час організації корекційно-розвивальної роботи з подолання порушень звуковимовної сторони мовлення у зазначеній категорії дітей в аспекті їх підготовки до школи.

Апробація дослідження. Результати проведеного дослідження представлено у наступних публікаціях:

1. Онтогенез опанування дитиною фонетико–фонематичною стороною мовлення // Науково-методичні засади становлення сучасного педагога. Херсон.: Борисфен.про, 2019. С. 48-52.

2. Нейропсихологічні механізми опанування артикуляційним праксисом в онтогенезі. *Збірник студентських наукових праць. Вип.6.* Херсон: ХДУ, 2020. С. 134-137.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг роботи становить 69 сторінок, з яких основного тексту – 55 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ ТА АРТИКУЛЯЦІЙНОГО ПРАКСИСУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗВУКОВИМОВНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ

1.1. Загальна характеристика функціональної системи мови та мовлення. Принципи і механізми формування функціональних підсистем в онтогенезі

Існує багато визначень поняття «мова». Їх зміст залежить від того, в рамках якої наукової дисципліни вони створені. З позицій психологічного і психолінгвістичного підходу мова - це система знаків і набір правил їх використання для побудови висловлювань. А.А.Залевська призводить два визначення мови:

«... індивідуальна система концепцій і стратегій користування ними в процесах говоріння і розуміння мовлення ...»;

«...система функціональних орієнтирів і опор, необхідних для успішності виробництва і розуміння мовлення...» (А. А. Залевська) [15,с.30- 31].

Розвиток мови і мовлення є невід'ємною частиною психічного онтогенезу. Сама структура мови тісно пов'язана зі структурою базових психічних процесів і поведінки. На думку Дж. Брунера, «... структура мови досить точно відповідає психічним явищам і процесам, які він повинен кодувати» [1, с. 24].

Саме це, як він вважає, надає схожість граматичним системам різних мов, бути основою ряду універсальних принципів, що лежать в основі різних граматики. «Факти засвоєння мови не могли б бути такими, якби дітям не були доступні фундаментальні схеми дії і уваги на початковому етапі процесу засвоєння» (Дж. Брунер) [1, с. 29].

Мовлення - форма (точніше, одна з форм) реалізації вищевказаних правил за допомогою породження висловлювань в звуковій формі[22]. З психологічної точки зору мовлення, мовленнєву поведінку можна розглядати як сукупність навичок, необхідних для здійснення комунікативної поведінки (Л. С. Виготський, Л. В. Цукровий, А. А. Леонтьєв)[29]. Сукупність мовних одиниць, правил їх комбінування для побудови висловлювання, психофізіологічні механізми реалізації висловлювань в мовленнєвій формі утворюють функціональну самоорганізуючу систему (П. К. Анохін, А. А. Залевська)[2]. З урахуванням перерахованих її компонентів і вирішальних нею завдань дану систему правомірно іменувати функціональною системою мови і мовлення (ФСММ). Вона створює базове психофізіологічне забезпечення для комунікативномовленнєвої діяльності. Її системоутворюючим фактором є спільне завдання і результат - породження висловлювань в процесі мовленнєвої комунікації. (А. А. Залевська, А. М. Волкова) [8, с.3-11].

Концепція функціональної системи мови і мовлення запропонована в якості моделі, що дозволяє інтегрувати весь масив експериментальних даних, теорій, накопичених в рамках різних наукових дисциплін. На основі даних фізіології ВПФ (теорії функціональних систем П. К. Анохіна), психолінгвістики (теорії мовленнєвої діяльності Л. А. Леонтьєва, моделі породження мовлення А. А. Леонтьєва та Т. В. Ахутіна), нейропсихології (теорії та моделі О. Р. Лурія структурно-функціональної організації мозку як субстрату психічної діяльності) модель ФСММ можна уявити як включення трьох основних підсистем: семіотичну, програмування та інтерпретації мовленнєвих актів і регуляційну (рис. 1.1.).

Семіотична мовна підсистема в рамках ФСММ є вищим, знаковим рівнем комплексу комунікативно-мовленнєвих навичок (за Я. А. Бернштейн), що забезпечує формування мовних одиниць, засвоєння і

використання конвенційного набору правил їх використання в процесі породження висловлювання. У лінгвістиці виділяють такі рівні цієї підсистеми (вони ж називаються рівнями системи мови): фонематичний (фонологічний), лексичний, синтаксичний, морфологічний[19].

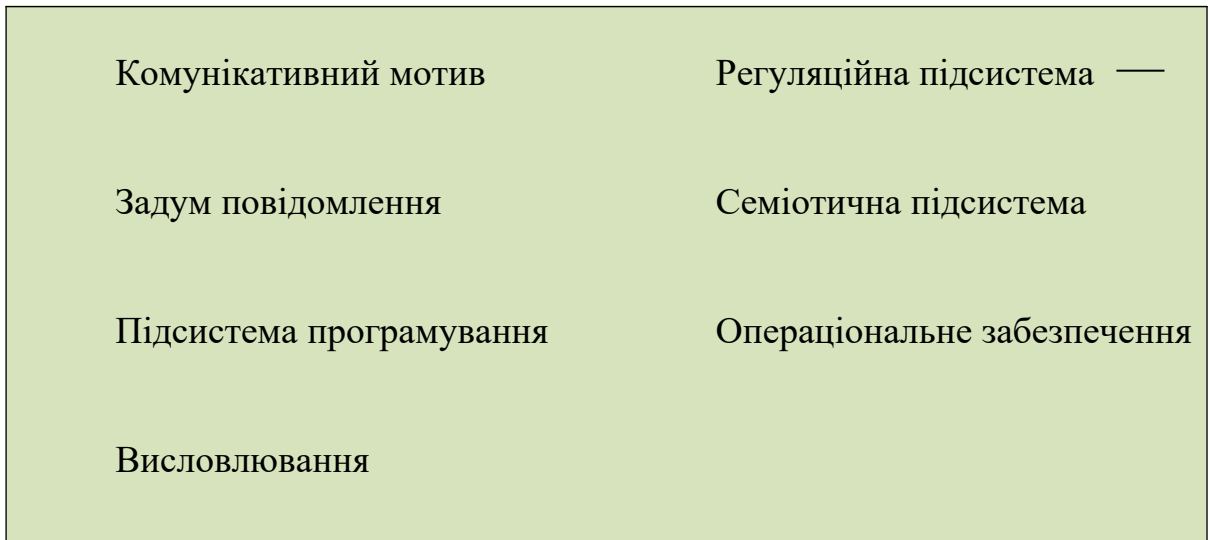

Рис. 1.1. Блок – схема ФСММ

Початковий задум висловлювання являє собою слабоструктуроване, аморфне утворення. Він повинен перетворитися в щось розчленоване, більш чітко оформлене в смисловому плані і сегментоване за допомогою смислового або глибинного синтаксування (Т. В. Ахутін, А. А. Леонтєв) [29]. Отриманий «продукт», в свою чергу, повинен бути перетворений в знакову форму з використанням мовних одиниць різних рівнів (фонологічної, лексичного, морфологічного). Всі перетворення відбуваються практично паралельно (І. А. Зимова, В. Б. Касевич, Т. В. Ахутін, А. А. Залевська) [20].

Всі перетворення при породженні висловлювань відбуваються практично паралельно (І. А. Зимова, В. Б. Касевич, Т. В. Ахутіна, А. А. Залевська) [20,17]. Як зазначає А. А. Залевська, «стратегії подолання комунікативних труднощів функціонують на різних етапах реалізації задуму висловлювання», включаючи етапи як смислового синтаксування, так і власне мовного програмування висловлювань.

Отже, ці стратегії належать якійсь функціональній системі, що стоїть над іншими підсистемами, які беруть участь в програмуванні висловлювань. Аналіз функціональних завдань, що вирішуються регуляційною підсистемою, дозволяє виділити в ній два ієрархічно пов'язаних рівня [3].

Таблиця 1.1.

Ієрархічні рівні формування системи мови і мовлення

комунікативно-мовленнєвий (прагматичний)	операційно-динамічний
узгоджує прагматичне використання мовленнєвої діяльності в ході комунікації з провідними мотивами, попереднім досвідом, характером комунікативної ситуації, мовленнєвих і немовленнєвим контекстом. Регуляційна підсистема відповідає за організацію, вибір мовленнєвого «жанру» (в термінології В. В. Бахтіна) і стилістику висловлювання відповідно до цілим рядом обставин: кінцевою практичною метою висловлювання (спонукання до дії, інформування, запит інформації, модифікація поведінки співрозмовника і т. п.), характером тексту (розповідь, опис, репліка і т. п.), формою висловлювання (усна, письмова), подієвим і комунікативним компонентами ситуації (навколишнє оточення, соціальні та психологічні відносини співрозмовників, інформованість співрозмовника).	відповідальний за організацію і регуляцію операціонального забезпечення процесів породження мовленнєвих актів, розподіл ресурсів системи в динаміці розгортання цієї діяльності. Зокрема, ступінь довільності або автоматизованості певних компонентів процесу породження мовлення значно змінює ресурсопотрібність даної ланки. Теорія «ресурсного дефіциту» допомагає зрозуміти необхідність існування такого регулюючого механізму, що дозволяє в умовах обмежених ресурсів уможливити породження і декодування висловлювання.

Імпресивний і експресивний словники на початковому етапі свого формування в значній мірі автономні одна від одної (Е.Е.Бейтс) [30]. За

спостереженнями авторів, у певній категорії дітей показники зростання обсягу пасивного і активного словника помітно дисоціюють.. Імпресивний же словник зростає плавно. Інакше кажучи, суть «лексичного вибуху», мабуть, полягає в швидкому переході значної кількості слів з пасивного словника в активний. Спостереження як випадків норми лексичного розвитку, так і патології, показують більш виражену залежність від невербальних інтелектуальних здібностей обсягу імпресивного словника (таблиця 1.2.).

Таблиця 1.2.

Мовленнєве і когнітивний розвиток у нормотипових дітей

Середній вік	Показники мовленнєвого розвитку	Показники когнітивного розвитку
9-10 міс.	Розуміння слів (імпресивний словник)	Дектичні жести («дай», вказівний жест, привертаючи увагу до будь-чого)
		Жестові ритуалізовані ігри (наприклад «Ладусі», «Сорока білобока»)
		Використання деяких інструментів
		Розуміння деяких причинних зв'язків між явищами
		Стрибок в категоризації - поява здатності до елементарних форм категоризації (за даними експериментів із згасанням орієнтовної реакції, або з «парадигмою звикання»)
12-13 міс.	Породження слів (експресивний словник)	Знайомі жести в символічній грі
		Відстрочені імітації
18 - 20 міс.	«Лексичний вибух »	Використання жестових комбінацій в символічній грі
		Другий стрибок в категоризації - виконання дій угруповання
		Приріст конструктивних

		здібностей
		Жестові комбінації в рухомих і соціальних іграх
		Жестові комбінації в рухомих і соціальних іграх
24 – 36 міс.	«Граматичний вибух»	Активне створення послідовних серій дій в символічній грі

На початковому етапі формування цієї підсистеми дитині доступні лише елементарні мовленнєві акти, що включають одне-два артикуляторних дії, які виконуються спочатку розчленованно («ма-ма»), а потім симультанно («мама»). У деяких дітей період розчленованого проголошення слів по складах такий короткий, що майже невловимий, переважає тенденція до цілісного відтворення симультанного просодичного контуру (О. М. Гвоздев, А. М. Леонтьєв) [11]. Він співвідноситься в онтолінгвістиці з періодом «синтагматичної фонетики» (А. М. Леонтьєв) [29].

У комплексі артикуляційних навичок можна виділити два ряди операцій:

- вимова звуків мови, а точніше - складів,
- серійну організацію складів на рівні слова.

Формування навичок артикуляції звуків мови

Як відомо, мінімальної вимови одиницею є склад (Л. В. Бондарко) [6]. Отже, онтогенез операціональних навичок першого роду, являє собою розвиток інвентарю артикуляційних дій, відповідних складах різного рівня складності (ПГ, ГП, ПГП, ППД, ППГП і т.д.). Артикуляційні дії одночасно і інваріантні (як одиниці топологічного простору дій за Н. А. Бернштейна) [4], і варіативні, оскільки в складі різних слів їх реалізація відбувається в різному артикуляційному контексті. При повній асиміляції один звук повністю уподібнюється іншому (рис. 1.2.).

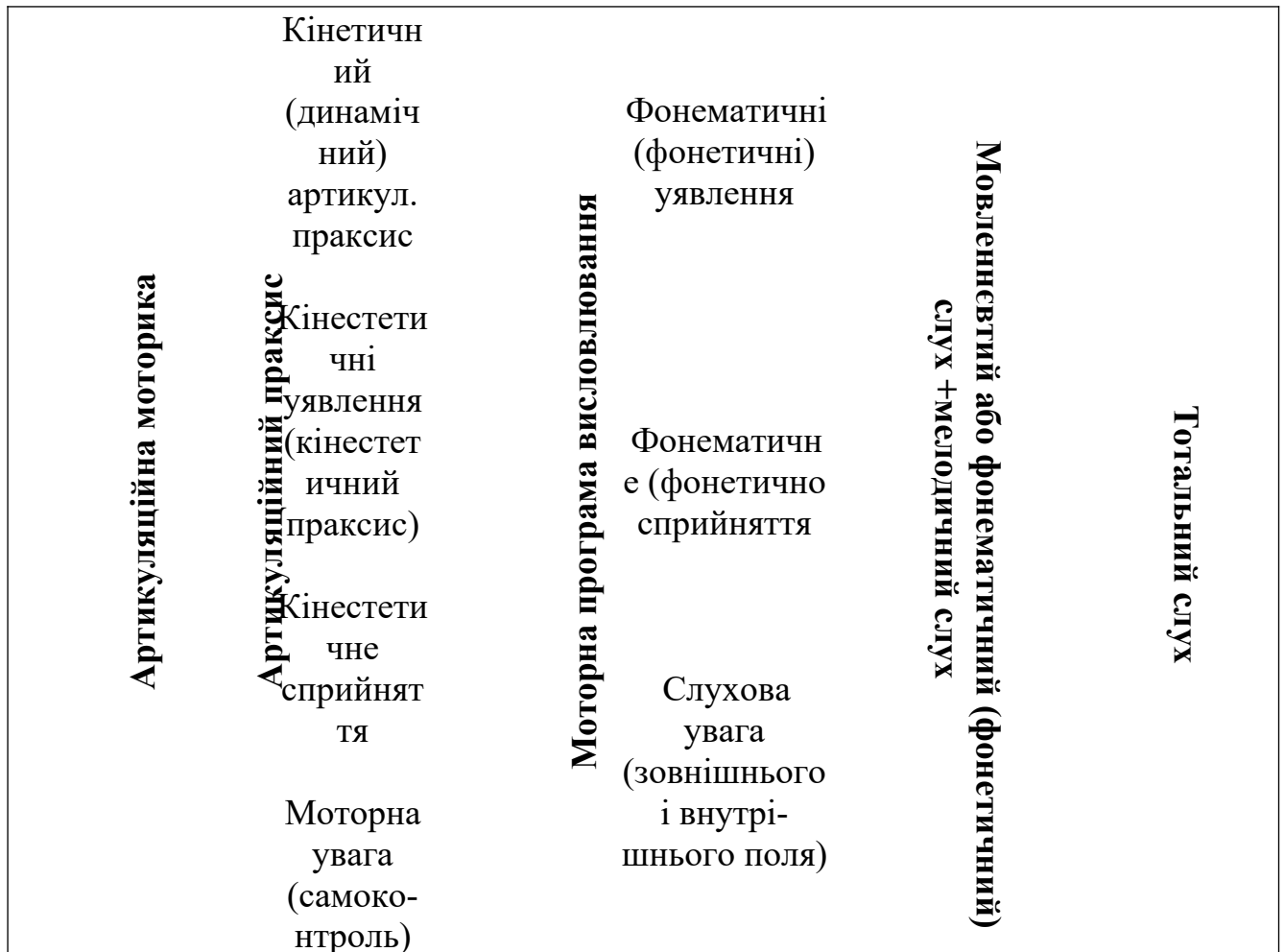

Рис. 1.2. Нейропсихологічна модель операціонального вивчення процесу формування моторної програми висловлювання

Зазвичай сильнішими за впливом виявляються звуки, за часом раніше освоєні дитиною і тому більш усталені. При частковій асиміляції уподібнення піддається лише один з диференціальних ознак артикулема - місце або спосіб освіти.

Церебральним забезпеченням даних операцій і навичок у дорослих є нижні відділи пре центральної звивини і центри кінестетического праксису, тобто постцентральна звивина кори головного мозку (О. Р. Лурія, О. Н. Вінарська) [32]. У дітей, можливо, в цьому беруть участь і підкіркові структури (неостріатума), і структури кори мозочка (М. О. Бернштейн) [4].

Трирівнева модель мовленнєвого праксису і його дозрівання в онтогенезі (О. М. Корнєв) [22]. Її теоретичною підставою є концепція

Н.А.Бернштейна рівневої організації рухів і їх розвитку в онтогенезі. Всі три вищих рівня логічно співвідносяться стремено видами праксису: кінестетичним, кінетичним або динамічним і т.н.(О. Р. Лурія) (таблиця 1.3.).

Таблиця 1.3.

Рівні артикуляції праксису

Рівень III	Рівень топологічних схем (фонологічний)	Рівень III (відповідає рівню E) є вищим, і його роль полягає в праксичному забезпеченні мовних одиниць, відповідних слову або синтагмі, формуванні відповідних інваріантних схем. Ймовірно, функціонування саме цього рівня створює можливості для здійснення парадигматичною та синтагматичною регуляції фонологічної програмування, створює передумову для формування фонологічної системи.
Рівень II	Рівень артикуляційних програм	Рівень II (відповідає рівню D) забезпечує консолідацію всіх артикуляційних операцій, їх динамічну організацію і формування інваріант тобто артикулем. Він включає два компоненти: кінестетичний і динамічний. Це забезпечує моторне програмування як на сегментарному, так і на супрасегментарному рівнях. Дозрівання цього рівня розширює діапазон доступних дитині артикуляційних координації та їх серійних патернів.
Рівень I	Кінестетичний праксис Динамічний праксис Просторові координації артикуляторних рухів	Рівень I (відповідає рівню Z по Н. А. Бернштейна), дозріваючи, розширює можливість довільної регуляції артикуляційних рухів і оптимізації їх просторової організації для досягнення нормативного звукового ефекту.

В процесі оволодіння інвентарем артикуляційних навичок і формування фонологічної системи дитина стикається з психофізіологічними обмеженнями, пов'язаними з незрілістю артикуляції праксису. Це не дозволяє йому відтворити фонетичні слова в їх нормативному варіанті.

Вихід з даної ситуації діти знаходять за допомогою своєрідного компромісу: замість ряду нормативних артикуляторно недоступних звуків у мові використовують тимчасові звукізаместітелі (О. М. Гвоздєв) [11].

Розвиток операцій серійної організації складів на рівні слова. Розвиток здатності до серійної організації складів в слові, тобто оволодіння складовою структурою слів, починається одночасно з формуванням навичок вимовляння звуків і складів. З когнітивної точки зору дитина на цьому шляху вирішує два ряди проблем:

а) програмування і відтворення ланцюжка складів в певній часовій послідовності;

б) плавне, автоматизоване перемикання з однієї складової артикулема на іншу з акцентованою артикуляцією одного з складів (наголошеного), тобто відтворення «кінетичної мелодії» (за О. Р. Лурія) [32].

В рамках моторної програми фонетичного слова операції моторної реалізації основних диференціальних ознак фонем знаходяться в деякій мірі в антагоністичних, конкурентних відносинах з операціями лінійної організації серії складів в слові (О. О. Віхман) [16]. Тому дитині доводиться робити вибір: зберегти фонетичні ознаки звуків або складову структуру слова. Ще І. А. Сікорський описав дві категорії дітей, по-різному вирішують цю дилему. Одні віддають пріоритет ритміко-інтонаційної структурі слова, спрощуючи диференціальні ознаки фонем за допомогою асиміляції, редуплікації (дотримуючись «принцип гармонії»), пропускаючи приголосні, і відтворюють просодичну огибаючу, контур слова [40].

1.2. Вікові етапи формування фонологічної системи та моторного програмування мови

Формування мовної компетентності і мовних навичок в онтогенезі відбувається в тісній залежності від розвитку комунікативної діяльності, так як і те й інше є засобом реалізації цієї діяльності.

Численні дослідження психічного розвитку немовлят показують, що комунікативна поведінка починає формуватися приблизно з трьох місяців. До моменту переходу від домовленнєвої фази розвитку до мовленнєвої ця форма поведінки набуває певного стійкий поведінковий сценарій (М. І. Лисіна, Т. В. Барановська, Л. С. Пантіна) [31]. Основні параметри комунікативної діяльності, що впливають на розвиток ФСММ: комунікативна потреба, комунікативна компетентність і комунікативне середовище.

Велике значення для розвитку комунікативного і емоційного поведінки має ступінь збігу експресивності немовляти і сенситивності, откликаємості матері (Є. І. Ісеніна, Е. В. Попцова, Т. І. Коротких, Н. І. Лепська) [18,23,]. Високоекспресивне немовля відчуває себе досить дискомфортно з низькосенситивною матір'ю. Він потребує частих і емоційно насичених реплік матері у відповідь на його комунікативні вокознаки і кінезнаки. Не отримуючи цього, він виявляється в стані емоційної депривації, переживає дефіцит материнської любові. Слабкоекспресивне немовля з високоекспресивною матір'ю відчуває сенсорну перевантаження, що теж є дискомфортним для нього. Досвід комунікації в системі «мати-дитя» формує індивідуальний стиль відносин між матір'ю і дитиною, тип прихильності. Основними носіями інформації в процесі комунікації є інтонаційно-мелодійні контури. У сукупності з мімічними і пантомімічними діями (мімеознаки і кінезнаки, за Є. І. Ісеніною) вони є на цьому етапі основними мовними засобами [18].

До кінця першого півріччя життя частково дозрівають такі мозкові структури, як смугасте тіло, первинні відділи моторної кори, забезпечують можливість довільних рухів (Таблиця 1.4.). Це змінює як рухова поведінка немовляти, так і характер його вокалізацій. Повільні, глобальні тонічні скорочення м'язів гортані, язика і губ доповнюються швидкими, фазичними скороченнями артикуляційних м'язів. Поєднання обох видів рухів дозволяє здійснити артикуляцію складоподібних звукокомплексів. У немовляти

з'являється лепет: спочатку ранній, спонтанний, а потім - пізній, наслідувальний, довільний за формою регуляції [35].

Таблиця 1.4.

Етапи онтогенезу комунікативно-мовленнєвої діяльності

І етап	ініціальний, він охоплює період від 10 до 18 місяці життя. Його основний зміст - оволодіння найпростішими навичками мовленнєвого спілкування за допомогою самих елементарних, неструктурованих форм висловлювань - голофраз.	Даний період правомірно вважати ініціальним, так як в цьому віці відбувається перехід від предмовленнєвого етапу розвитку до мовленнєвого. У когнітивній сфері відбувається формування більш диференційованих уявлень про константності предметів (J. Bruner). У комунікативній сфері дозріває основний поведінковий сценарій встановлення контакту (погляд в очі), реципрокного узгодження комунікативних актів. Поступово у дитини розширюється імпресивний «словник», а точніше, набір коротких висловлювань і фонетичних слів (так званих «мовленнєвих кліше»), найбільш часто вживаних у мовленні оточуючих (М. І. Лісіна). Дитина сприймає їх синкретично і розуміє лише в знайомому і значимому ситуативному контексті.
ІІ етап	ранньому (18-30 міс.), Дитина починає формувати мовну систему, включаючи підсистеми мовних засобів, і продовжує удосконалювати навички мовного спілкування.	Основні новоутворення, характерні для цього періоду, - це накопичення дієслівного і номінативного експресивного словника в обсязі, достатньому для виникнення фразового мовлення і початку формування мовної системи. Комунікативна компетенція дитини зростає, продовжує розвиватися ситуативно-ділова форма спілкування. Реалізується вона переважно по відношенню до дорослих партнерам (М. І Лісіна, А. Г. Ружская, Н. М. Юр'їва). Дитині в більшому обсязі стають доступні синтагматичні мовні операції, і в зв'язку з цим розвивається фонотаксис (набір правил лінійної організації, комбінаторики складів і звуків у межах

		слова) і синтаксис. Завдяки подальшого дозрівання кінестетичної артикуляції праксису освоюються звуки середнього онтогенезу (О. М. Гвоздєв, В. І.Бельтюков).
III етап	середній (30 міс. - 6 років), характеризується завершенням формування мовної здатності і досягненням досить високого рівня мовної та комунікативно-мовленнєвої компетентності, в цей час починається формування мета мовленнєвих навичок.	У цей час завдяки закінченню дозрівання артикуляторного праксису і вдосконалення системи слухоартикуляторної інтеграції діти освоюють звуки пізнього онтогенезу. В даний період освоюються більшість видів граматичного оформлення висловлювань, включаючи найбільш складні з них. Активне формування внеситуативно-пізнавальній і внеситуативно-особистісній форм спілкування (М. І. Лісіна) створює у дитини потребу в оволодінні більш змістовними, довільно контрольованими і організованими стратегіями мовленнєвої комунікації.
IV етап	пізній (6-12 років), його основним змістом є вдосконалення прагматики мовлення в широкому діапазоні комунікативних і соціальних ситуацій, оволодіння практичними навичками побудови складноорганізованих зв'язкових текстів, розвиток контекстної монологічного мовлення, освоєння писемного мовлення(А. М.Гвоздєв,Н.С.Жуков,Є. М.Мастюкова,Т.Б.Філічева)	Виділення четвертого етапу зустрічається рідко. Важливою особливістю даного віку є прогресуюча соціалізація (Л. С.Виготський, О. М.Леонтев, Н. А. Менчинська). Пізній період розвитку мовлення характеризується такими новоутвореннями, як формування контекстного мовлення і щодо зрілого монологічного мовлення (А. М. Леушина, О. Р. Лурія, С. Л.Рубінштейн). По суті, акцент у формуванні мовленнєвих навичок переноситься з граматики пропозиції на граматику тексту, дискурсу. На цій стадії дитина опановує навичками читання і письма і починає опановувати письмовим мовленням, тобто здатністю виражати думки з допомогою писемної мови.

Період, протягом якого формується мовна діяльність, досягаючи зрілої форми, має протяжність приблизно з 10 місяців до 14-16 років. Половина цього терміну йде на дозрівання у дитини операціональної бази і освоєння ним основних мовних засобів, а друга половина - на розвиток

діяльнісної сторони мовленнєвого акту в ситуаціях рішення когнітивних або комунікативних завдань.

1.3.Харатктеристика порушень звуковимовної сторони мовлення у дошкільників. Артикуляційна диспраксія.

Серед дітей сташого дошкільного віку з порушеннями звуковимовної сторони мовлення значну групу складають діти з артикуляційною диспраксією.

Диспраксія - затримка (порушення) формування у дітей можливості побудови цілеспрямованих рухових актів при збереженні м'язової сили і амплітуди рухів [23,с.147]. Походження терміна «диспраксія»: « дис.» - порушення; «Праксис» - рух.

Праксис - вища психічна функція людини, що формується прижиттєво в контактi з навколишнім світом [21,с.86]. Праксис як вища психічна функція служить інструментом для здійснення цілеспрямованої діяльності. Зав'язати шнурки, взяти зі столу ложку, скласти кубики, написати в зошиті слово - все це може бути недоступним для людини з несформованим або порушеним праксисом, при цьому пацієнт не відчуває обмежень в руховій сфері, не страждає парезами і паралічами.

Причини порушення в сфері праксису пов'язані з недостатнім функціонуванням відповідних відділів кори головного мозку, що відповідають за управління цією функцією. У дитячому віці подібні затримки можуть бути пов'язані з органічними ураженнями головного мозку, що порушили природний процес дозрівання кори великих півкуль або з депривації тієї чи іншої діяльності, необхідної в конкретний період розвитку для повноцінного становлення функції [29].

Порушення праксису виявляються як в мануальній, так і в артикуляційній сфері. Це обумовлено близькою локалізацією і спільною

роботою моторних зон кори, що відповідають за здійснення складних рухових актів.

Таким чином, діагностуючи у дитини мануальну диспраксію, ми з високою часткою ймовірності, можемо прогнозувати у нього проблеми формування мови, мислення, а згодом, можливо, дисграфію і дислексію, тобто Проблеми формування всіх видів діяльності, де необхідна побудова плану окремих рухів і дій, перемикання з одного елемента на інший, здійснення цілої «моторної програми»[39].

Класифікація залежно від того, яку ділянку кори головного мозку функціонально не сформований, від того, які первинні порушення рухової функції вдається виявити при нейропсихологічному обстеженні. Розрізняють п'ять основних видів диспраксії (Табл.1.5.)

Таблиця 1.5.

Основні види диспраксії

Кінетична (еферентна) диспраксія	задні лобові / премоторні відділи кори лівої півкулі головного мозку у правшів	труднощі виконання серії послідовних рухів у вигляді складнощів перемикання всередині моторної програми, перестановок елементів програми місцями, "застрявання" на окремих елементах програми
Кінестетична (аферентна) диспраксія	тім'яні відділи кори лівої півкулі головного мозку у правшів	труднощі підбору окремих поз в мануальній і артикуляційній сфері
Просторова диспраксія	тім'яно- потиличні відділи кори головного мозку	труднощі орієнтації власного тіла в просторі, неможливість правильно повторити просторову позу, несформованість уявлень ліво-право, верх-низ
Конструктивна диспраксія	тім'яно- скронево- потиличні відділи кори головного мозку	труднощі оволодіння конструктивною діяльністю - гра з кубиками, збирання пазлів, малювання предметів з урахуванням їх просторових відносин і характеристик

Регуляторна диспраксія	лобові відділи кори головного мозку	несформованість довільної контролю над власною діяльністю. Виявляється у вигляді набору несистемних неспецифічних помилок у всіх сферах праксису

Численні дослідники, що займаються вивченням дітей з артикуляційною диспраксією відзначають складність і різноманітність картини дефекту, порушених різних сторін психічної діяльності (Т. А. Власова, М. С. Певзнер, К. С. Лебединська, В. І. Лубовский, У. В. Уленкова і ін.) [27]. Уже в дошкільному віці діти з артикуляційною диспраксією не справляються з програмними вимогами дитячого садка і до моменту надходження в школу не досягають потрібного рівня готовності до шкільного навчання. У дітей цієї категорії, поряд з порушеннями різних психічних функцій, в тій чи іншій мірі виявляються несформованими мовна система і оперування елементами мови на практичному рівні, що, в свою чергу, обмежує можливості переходу до засвоєння мови на більш високому рівні і до усвідомлення складних мовних закономірностей.

Для дошкільнят із артикуляційною диспраксією характерно значне переважання поліморфних порушень звуковимови над мономорфними. У більшості випадків порушення звуковимови охоплюють три і більше фонетичні групи звуків. На першому місці серед звукопріносительной розладів у дошкільнят з артикуляційною диспраксією знаходяться дефекти вимови сонорних звуків [л], [р], далі йдуть дефекти вимови свистячих і шиплячих звуків [50].

Оволодіння вимовою фонем передбачає пов'язану діяльність сенсорно-перцептивного і моторного рівнів мови. Порушення функціонування мовленнєвого і речеслухового аналізаторів, їх взаємозв'язку в значній мірі визначає тяжкість звукопріносительной дефектів у дошкільнят з артикуляційною диспраксією. Для дітей цієї

категорії характерні несформованість слухового сприйняття і диференціації звуків мови, низький рівень розвитку фонематичного аналізу. Оволодіння вимовою фонем в значній мірі залежить від стану речеслухової і речедвигательної функцій. Точне слухове сприйняття звуків стимулює правильну вимову, а правильна артикуляція, в свою чергу, сприяє кращому фонематическому сприйняттю [42].

Таким чином, у дітей дошкільного віку з артикуляційною диспраксією багатоаспектність механізмів і різноманітність структури фонетичного дефекту характеризується неоднозначним взаємодією порушень сенсорно-перцептивного і моторного рівнів мови. Специфічні риси та посилення картини мовного дефекту у дошкільнят з артикуляційною диспраксією визначаються також особливостями їх аналітико-синтетична діяльності, органічною недостатністю ряду функцій і процесів, що мають безпосереднє відношення до мови (слухомовленнєвого сприйняття і пам'яті, мовної уваги, мовного аналізу і синтезу, мілкої моторики), особливостями емоційно-вольової сфери[9].

Несформованість психофізіологічних передумов розвитку фонетичної сторони мови на сенсомоторном рівні, взаємозумовленість мовних і немовних процесів, особливості структури та механізмів фонетичних порушень визначають основні напрямки корекційного впливу: розвиток речеслухового сприйняття і фонематических функцій, тонкої і артикул-битим моторики; корекція порушень Звуковимови; розвиток інтонаційної виразності мовлення у дошкільників із артикуляційною диспраксією [10].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ ТА АРТИКУЛЯЦІЙНОГО ПРАКСИСУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗВУКОВИМОВНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ

2.1. Експериментальне дослідження стану сформуваності фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення

Аналіз способів і прийомів виявлення передумов у дітей старшого дошкільного віку. Основною метою сучасної логопедії є розробка науково-обґрунтованої системи навчання дітей з розладами мови. А ефективність навчання залежить від багатьох факторів, зокрема від уміння правильно діагностувати мовний дефект.

Обстеження необхідно для уточнення структури порушення і визначення корекційної програми, а головне, подолання наслідків недорозвинення мовлення, які можуть стати стійкими.

Ефективність корекційного навчання дітей з порушенням мови залежить від кваліфікації первинної ланки у структурі дефекту, тому необхідно проаналізувати процес виникнення дефекту, знайти першопричину порушення.

Аналізуючи ці прояви в діагностиці, можна оцінити роль дефекту в становленні, надалі – артикуляційної диспраксії, відокремити причину від наслідків.

Одним з найбільш важливих питань сучасної теоретичної і практичної логопедії є профілактика виявлення артикуляційної диспраксії у дітей. Попереднім етапом профілактики є її діагностика.

Експериментальне дослідження ми поділили на, певні, етапи для кращого обстеження:

- Обстеження артикуляційного праксису (динамічної та статичної організації рухів артикуляційного апарату і звуковимови);
- Обстеження фонематичних процесів (розрізнення слів близьких за своїм звуковим складом, диференціація складів, диференціація фонем, дослідження фонематичного звукового аналізу і синтезу)

Дослідження артикуляційного праксису, поділили на певні етапи для кращого обстеження органів артикуляційного апарату, а саме:

- Артикуляційна гімнастика для щели і щік;
- Артикуляційна гімнастика для губ;
- Артикуляційна гімнастика для м'язів язика;
- Артикуляційна гімнастика для кінчика язика;
- Артикуляційна гімнастика для спинки язика;
- Артикуляційна гімнастика для кореня язика, м'язів глотки та м'якого піднебіння.

На цьому етапі діти виконували по дві діагностичні статичні та динамічні артикуляційні вправ.

Артикуляційна гімнастика для щелип і щік:

Статичні вправи:

Вправа «Силач»

Мета: сформувати та навчити дітей під час виконання артикуляційної вправи утримувати щелипу у правильному положенні, розвивати м'язи щелипи.

Обладнання: дзеркало, картка із зображенням силача, який тримає штангу.

Інструкція: відкрити рот, уявити, що на підборідді висить вантаж, який потрібно тримати, щоб не загубити його, Періодично закривати рот, розслабитися. Повторити вправу 2-4 рази [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Рибка»

Мета: тренування м'язів органів мовленнєвого апарату, щелепно-лищевої ділянки, у динамічних рухах.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням рибок, та фігура овал.

Інструкція: спокійно без напруги опустити нижню щелепу (розкрити рот) на 2-3 пальці, при цьому губи повинні мати форму вертикального овалу. Язик плоско лежить на дні рота. Через 2-3 секунди рот спокійно закрити. Повторити вправу 5-6 рази [45].

Артикуляційна гімнастика для губ:

Статичні вправи:

Вправа «Дудочка»

Мета: активізація м'язів губ, вчитися напружувати та утримувати губи в одному положенні.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням дудочки.

Інструкція: витягнути губи «трубочкою» вперед, як під час вимови звука [у]. Зуби зімкнуті. Утримувати губи в такому положенні 5-10 секунд[45].

Динамічні вправи:

Вправа «Слоненятко п'є воду»

Мета: зміцнювати та активізовувати мязи губ, закріплювати зоровий контроль за їхнім положенням.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням слоненя, який п'є воду.

Інструкція: логопед показує дітям картинку, на якій зображено слона, і каже: «Діти, бачите, який у слоника хоботок, а хто з вас може витягнути

губки хоботком (діти витягують губи, щелипи стиснуті)? А тепер наші слоники будуть «пити воду» своїми хоботками (на вдих «пють воду»). Набрали води, а тепер будудть «бризкати себе водичкою». Підійміть хоботок угору (під час видиху пропускати повітря через стислі зуби, імітуючи випускання води) [45].

Артикуляційна гімнастика для м'язів язика:

Статичні вправи:

Вправа «Грибок»

Мета: відпрацювати вміння втримувати язик біля верхнього піднебіння, розтягуючи підязикову вуздечку, підготовка артикуляційного апарату до постановки звуків [ш], [ж], [р].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням .

Інструкція: посміхнутися, трохи відкрити рот і присмоктати широкий язик до піднебіння, потім відкрити рот широко (язик нагадуватиме тонку шапку гриба, а розтягнена підязикова зв'язка – його ніжку), утримувати 10-15 секунд [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Неслухняний язичок»

Мета: відпрацювати вміння втримувати язик широким, спокійним розслабивши його мязи. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звуків [с], [з], [ц], [ш], [ж], [ч].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням язичка.

Інструкція: трохи відкрити рот, спокійно покласти язик на нижню губу і, поплескаючи по ньому губами, вимовляти склади «пе-пе-пе...», виконувати протягом 10-15 секунд [45].

Артикуляційна гімнастика для кінчика язика:

Статичні вправи:

Вправа «Голочка»

Мета: відпрацювати відчуття напруження язика та зміцнити мязик кінчика язика.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням голочки.

Інструкція: усміхнутися, витягнути вузький язик вперед якомога далі, утримувати в такому положенні 10-15 секунд [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Конячка»

Мета: активізувати м'язи кінчика язика і зміцнювати їх, відпрацювати піднімання язика. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звука [л], [р].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням коня.

Інструкція: просимо дитину показати язиком, як цокають копита конячки, логопед демонструє, як язик присмоктується до піднебіння, потім відривається від нього, при цьому виходить звук, схожий на цокання копит конячки, кінчик язика рухається безпосередньо в гору, не відхиляючись, і цокає за верхніми зубами, вправу виконувати 10 разів [45].

Артикуляційна гімнастика для спинки язика:

Статичні вправи:

Вправа «Гірка»

Мета: відпрацювати піднімання спинки язика. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звука [л].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням дитячої гірки.

Інструкція: усміхнутися, кінчик язика уперти в нижні зуби, підняти спинку язика верх і виштовхнути її вперед, утримувати 10-15 секунд [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Гармошка»

Мета: відпрацювати вміння утримувати передню частину язика, притиснувши широкий язик до піднебіння. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звука [р].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням гармошки.

Інструкція: посміхнутися, відкрити рот, присмоктити язик до піднебіння (вправа «Гармошка») відкривати і закривати нижню щелепу не відриваючи язик [45].

Артикуляційна гімнастика для кореня язика, м'язів глотки та м'якого піднебіння:

Статичні вправи:

Вправа «Голосні звуки»

Мета: розвивати м'язи глотки

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням букв А, Е, И, І та звуків [а], [е], [и], [і].

Інструкція: вимовляти по черзі голосні звуки [а], [е], [и], [і] на твердій атаці її подачі голосу [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Гномик кашлює»

Мета: активізувати мязи м'якого піднебіння та корення язика

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням гномика, який кашляє.

Інструкція: довільно покашляти, добре відкашлятися із широко відкритим ротом, із силою стискаючи кулак, покашляти з висунутим язиком[45].

1) Проговорення скоромовок:

Вправа «Абетка-скоромовок»

Мета: чітко промовити данну скоромовку зі звуками раннього, середнього та пізнього онтогенезу.

Обладнання: сюжетні малюнки.

Хід виконання: Логопед промовляє скоромовку дитина повторює.

[д]

Вадиму одному далека дорога додому.

[ж]

Жаба з жабенятами в жабурині квакали.

[з]

Зоя гнала козу, а коза гризла лозу.

[м]

Мамина мала з милом миється сама

[с]

Самовар свистів, пригостити всіх хотів [38].

2) Виявлення складової будови слова:

Вправа №1

Мета: чітко вимовляти двоскладові, слова з відкритим складом

Обладнання: малюнки даних слів.

Хід виконання: Логопед називає слово, дитина багаторазово повторює: диня, вода, ваза, кіно, кава, муха, вуха, діти, ноги, боти, кеди, ноти, тема, небо, ваза, дама, ківі, мода, баба, пума, дача, диво, тихо, каша, Таня, Тома, Ваня... [38].

Вправа №2

Мета: чітко вимовляти склади і двоскладові слова зі звуком [с], [з], [ш], [ж], [л], [р].

Обладнання: малюнки з даними словами.

Хід виконання: Логопед називає склади з переходом у слово, дитина повторює:

Са-са-са – оса; Зу-зу-зу – везу; Ші-ші-ші – наші; Жі-жі-жі – лижі; Ла-ла-ла – лапа; Ра-ра-ра – кора. [38].

Алгоритм експериментального дослідження стану фонологічної системи мови проводиться за певними напрямками, діти виконували не більше 2-4 діагностичних вправ. Диференціація слів близьких за своїм звуковим складом:

Вправа «Слухай уважно»

Мета: розрізнення звуків, близьких за звучанням

Обладнання: картки з різноманітними малюнками

Хід виконання: Логопед знайомить дітей з назвами парних картинок:

ДИМ — ДІМ	ГОЛКА — ГАЛКА
КИТ — КІТ	СИН — СОН
СУК — СІК	РУЧКА — РІЧКА
ЛИС — ЛІС	БУЛКА — БІЛКА
ШУБКА — ШИБКА	МИЛО — МИЛА
КУЛЯ — КОЛЯ	РАКИ — РУКИ
СЕЛО — САЛО	МИШКА — МУШКА
ГОРОХ — ГОРІХ	ШАШКИ — ШИШКИ
БАНТ — БИНТ	ЛІЙКА — ЛАЙКА

Логопед роздає картинки дітям. Далі запитує: «В кого кит, а в кого кіт? В кого лис, а в кого ліс?». Діти піднімають відповідні картки [37].

1) Диференціація складів:

Вправа №1

Мета: відтворення складового ряду зі зміною наголошеного складу

Обладнання: дерев'яні або картонні фігурки

Інструкція: Логопед промовляє склади зі зміною наголошено складу дитина повинна повторити так само:

ТА — ТА — ТА	ПА — ПА — ПА	КА — КА — КА
ТА — ТА — ТА	ПА — ПА — ПА	КА — КА — КА

Аналогічна робота проводиться зі складовими рядами [37]:

ФА — ФА — ФА	НА — НА — НА	ГА — ГА — ГА
ВА — ВА — ВА	БА — БА — БА	МА — МА — МА

Вправа №2

Мета: Відтворення складових поєднань з приголосними звуками, які відрізняються за глухістю-дзвінкістю.

Обладнання: дерев'яні або картонні фігурки

Інструкція: Логопед вимовляє склади з приголосними звуками, які відрізняються за глухістю-дзвінкістю, діти повинні повторити:

а) по два склади:

ПА — БА

ФА — ВА

ТА — ДА

КА — ГА

б) по три склади:

ПА — БА — ПА

КА — ГА — КА

БА — ПА — БА

ГА — КА — ГА

ТА — ДА — ТА

ВА — ФА — ВА [37].

Потім вимовляються складові поєднання з голосними [о], [у], [и].

2) Диференціація фонем:

Вправа «Цікаві баночки»

Мета: Розрізнення фонем

Обладнання: картинки-символи (розроблені М.Ф.Фомічовою)

Хід виконання: На цьому етапі корисним та цікавим для дітей є використання картинок-символів, розроблених М.Ф.Фомічовою. Ці символи дають дітям можливість у цікавій для них формі засвоювати та розрізняти звуки. Кожен звук мовлення позначається певним предметом, звучання якого нагадує цей звук:

У дівчинки болять
зуби, вона стогне: О-О-О.

Дівчинка сміється: І-І-І.

Дівчинка плаче: А-А-А.

Дівчинка капризує, нюняє:
Н-Н-Н.

Повітря виходить із насоса:
С-С-С.

Мама сварить сина: Е-Е-Е.

Сидить тихо: Ц-Ц-Ц.

Жук співає: Ж-Ж-Ж.

Змія шипить: Ш-Ш-Ш.

Літак високо летить і гуде:
Л-Л-Л.

Собака ричить: Р-Р-Р [37].

Вправа «Спіймай звук».

Мета: Розрізнення фонем

Обладнання: дзвіночок

Хід виконання: Логопед пояснює дітям, що їм слід «спіймати» певний звук, наприклад: «а». Далі логопед вимовляє ряд звуків: «а, о, а, у, е, а, а, е». Дзвонять у дзвоник тільки тоді, коли почують звук «а». Відпрацьовувати можна будь-який звук, склад або слово з заданим звуком [37].

3) Дослідження фонематичного звукового аналізу і синтезу:

Вправа «Знайди звук»

Мета: формувати вміння виділяти заданий звук у слові на слух

Обладнання: дощечка для виділення звука у слові (на початку, посередині, вкінці), малюнки з предметами, тваринками.

Хід виконання: Логопед пропонує виділити перший звук у словах: вуса, вулиця, ваза, валіза, врожай, впасти. Аналогічна вправа проводиться з іншими приголосними та голосними звуками [37].

Кількісні показники успішності виконання діагностичних вправ після діагностики, на всіх етапах, зводимо в діаграму. Це дає нам можливість визначити у відсотках на скільки добре діти впорались з виконанням вправ і наскільки добре у дітей сформована фонологічна система мови і розвинені фонематичні процеси.

2.2. Аналіз результатів констатувального дослідження

Експериментальне дослідження з формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення, ми поділили на два етапи, на кожному з яких підібрали певну низку діагностичних вправ для кращого обстеження, а саме:

- Стану фонологічної системи мови;
- Артикуляційного праксису;
- Проговорення скоромовок;
- Виявлення складової будови слова.

На експериментальному дослідженні було охоплено 24 дошкільника віком 6 - 7 років, Херсонського ЗДО №10, у дітей в, яких за попереднім дослідженням було виявлено порушення звуковимовної сторони мовлення.

Експериментальне дослідження стану фонологічної системи мови проводилось за такими напрямками:

- Розрізнення слів близьких за своїм звуковим складом;
- Диференціація складів;
- Диференціація фонем;
- Дослідження фонематичного звукового аналізу і синтезу;

Кількісні показники успішності виконання діагностичних вправ після діагностики, на данному етапі, ми звели в діаграму. Це дає нам можливість визначити у відсотках на скільки добре діти впорались з виконанням вправ і як добре у дітей розвинені фонематичні процеси.

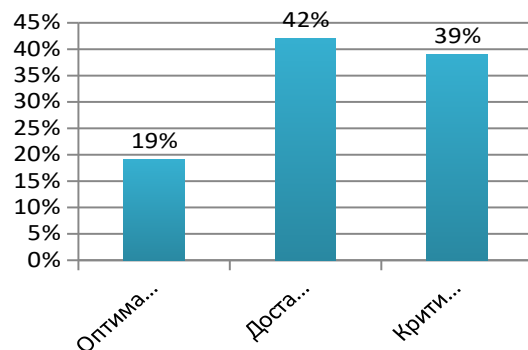

Рис. 2.1. Показники успішності виконання діагностичних вправ обстеження фонематичних процесів.

На цьому етапі діти виконували, не більше 2-3 діагностичних вправ та оцінювались за такими критеріями:

- 3 бала – дитина розпізнала і від диференціювала всі звуки без помилок;
- 2 бала – незначні помилки в пізнаванні звуків та диференціюванні звуків;
- 1 бал – значна частина помилок у розпізнаванні в диференціації звуків;
- 0 балів – не розпізнає у запропонованих пробах звуки та слова.

Тож, ми бачимо, що сформованість стану фонематичного слуху, не дуже висока, 27% оптимальний рівень - 5 дитини виконали вправи без помилок, 43% достатній рівень – 11 дітей виконували вправи, з допомогою логопеда, 30% критичний рівень – 8 дітей завдання не виконали навіть с допомогою логопеда.

Наступним етапом, експериментального дослідження, було обстеження артикуляційного праксису дітей із порушенням звуковимовної сторони мовлення. Діти виконували не більше 4 діагностичних вправ, які ми поділили на дві підсистеми: дослідження статичної організації рухів артикуляційного апарату; дослідження динамічної організації рухів артикуляційного апарату, а також окремо оцінювали звуковимову дітей.

Кількісні показники успішності виконання діагностичних вправ, після діагностики, на данному етапі, теж звели в діаграму. Це дає нам можливість визначити у відсотках, як дошкільники впорались з виконанням артикуляційних вправ і у якому стані знаходиться знаходиться рухливість м'язів артикуляційного апарату.

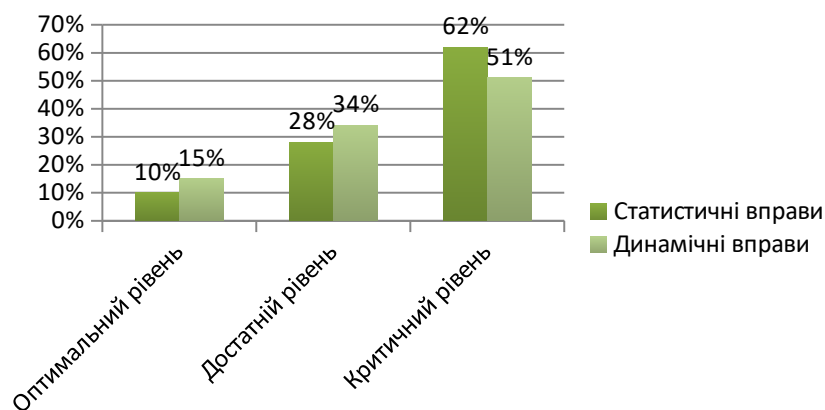

Рис. 2.3. Показники успішності виконання діагностичних вправ обстеження артикуляційного апарату.

Під час обстеження артикуляційного праксису, оцінювання відбувалось за даними критеріями:

3 бала – дитина виконує всі вправи без помилок;

2 бала – допускається незначних помилок у виконанні вправ;

1 бал – значна частина помилок у виконанні вправ з допомогою логопеда ;

0 балів – не виконує більшу частину вправ навіть з допомогою логопеда.

Показники успішності виконання діагностичних вправ обстеження артикуляційного апарату, показали інакші результати. Статичні вправи: 10% оптимальний рівень - 2 дитини виконали вправи без помилок, 28% достатній рівень – 5 дітей виконували вправи, з допомогою логопеда, 62% критичний рівень – 17 дітей завдання не виконали навіть с допомогою логопеда. Динамічні вправи: 15% оптимальний рівень - 3 дитини виконали вправи без помилок, 34% достатній рівень – 6 дітей виконували вправи, з допомогою логопеда, 51% критичний рівень – 15 дітей завдання не виконали навіть с допомогою логопеда.

Кількісні показники успішності виконання діагностичних вправ після діагностики, на данному етапі, також звели в діаграму. Це дало нам можливість визначити у відсотках, на скільки добре дошкільники впорались з виконанням вправ.

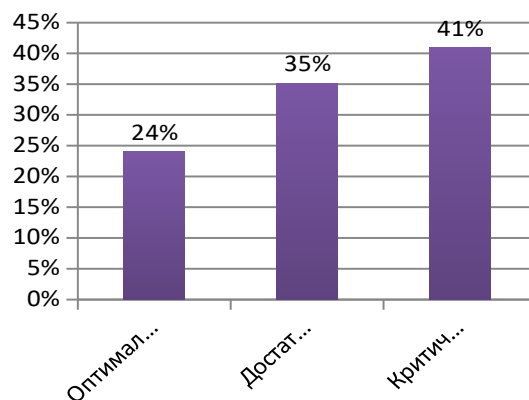

Рис. 2.2. Показники успішності виконання діагностичних вправ під час обстеження фонологічної системи мови.

Під час обстеження звуковимови та складової будови слова, дітей оцінювали за певними критеріями:

3 бала – дитина вимовляла всі слова та скоромовки без помилок;

2 бала – незначні помилки у вимові деяких звуків;

1 бал – значна частина помилок у вимові;

0 балів – велика кількість значних помилок у вимові.

Показники успішності виконання діагностичних вправ обстеження артикуляційного праксису, показали такі результати: 13% оптимальний рідень - 3 дитини всі слова без помилок, 29% достатній рівень – 5 дітей допустились незначних помилок у вимові деяких звуків 63% критичний рівень – 16 дітей допустились значної кількості помилок.

Основною метою нашого дослідження є визначення змісту логопедичної роботи з формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення. У відповідності з поставленою метою ми реалізували такі завдання, як:

- Виявлення педагогічного дослідження з його учасниками;
- Розроблення алгоритму проведення дослідницької роботи з данною групою дітей дошкільного віку;
- Встановлення термінів навчального експерименту.

У дітей, які проходили експериментальне дослідження, виявлено порушення звуковимовної сторони мовлення, пов'язані з аномаліями в будові артикуляційного апарату, порушенням звуковимови, не сформованістю фонематичних процесів, а також спотворення складової структури слова.

Обстеження констатуючого дослідження проводилось протягом двох місяців, індивідуально серед 24 дітей старшого дошкільного віку, у першій половині дня, в періодичності 20-25 хвилин, з використанням дидактичного мовленнєвого матеріалу, структури діагностичних методик, завдань та вправ.

Таблиця 2.1.

Склад експериментальної групи

№	Імя дітей	
1.	Микита Д.	13. Анастасія А.
2.	Сергій Ж.	14. Ніколь С.
3.	Оля П.	15. Зоя Р.
4.	Дамир П.	16. Денис В.
5.	Мирослава З.	17. Єва Ш.
6.	Женя М.	18. Ірина П.
7.	Валентина К.	19. Анатолій А.
8.	Аліна Ж.	20. Ульяна В.
9.	Саша У.	21. Олеся Ж.
10	Віталій Н.	22. Альбіна Ц.
.		
11	Ніна О.	23. Сергій М.
.		
12	Рома Н.	24. Саша Ф.
.		

З дітьми була проведена попередня робота для кращого орієнтування дітей в запропонованому мовленнєвому матеріалі.

Цілі нашого обстеження була: виявити обсяг передумов артикуляційної диспраксії у дітей старшого дошкільного віку із порушеннями звуковимовної сторони мовлення, а також зіставити результати рівнів виконання діагностичних вправ з виявленням передумов артикуляційної диспраксії.

Умови для проведення діагностики:

- 1) сприятливе спілкування (була проведена підтримка в процесі обстеження емоційно-позитивного настрою);
- 2) діагностика повинна проходити в ігровому форматі;
- 3) уточнення розуміння завдання (здавали уточнені питання);
- 4) мовленнєвий матеріал надається на кожному етапі виконання завдання.

Особливості виявлення передумов артикуляційної диспраксії у дітей старшого дошкільного віку (за даними аналізу результатів

констатуючого дослідження). Дані проведеного дослідження зведені в Таблицю 2.2.

Таблиця 2.2.

Показники стану сформованості фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників

№	Ім'я дитини	Стан сформованості фонематичного слуху	Стан артикуляційного праксису	Стан звуковимови	Рівень виконання
1	Микита Д.	53,3	83,3	73,3	Оптимальний
2	Сергій Ж.	80	83,3	73,3	Оптимальний
3	Оля П.	53,3	41,7	33,3	Критичний
4	Дамир П.	60	41,7	40	Допустимий
5	Мирослав а З.	73,3	66,6	53,3	Допустимий
6	Женя М.	66,6	58,3	46,6	Допустимий
7	Валентин а К.	53,3	41,7	40	Критичний
8	Аліна Ж.	60	75,0	73,3	Допустимий
9	Саша У.	80	91,7	80	Оптимальний
10	Віталій Н.	80	91,7	80,6	Оптимальний
11	Ніна О.	53,3	53,5	44	Критичний
12	Рома Н.	45	53,7	38	Критичний
13	Анастасія А.	53,3	42,3	40	Критичний
14	Ніколь С.	50	45,6	53	Критичний
15	Зоя Р.	55,5	39	36,6	Критичний
16	Денис В.	40	40	35,9	Критичний
17	Єва Ш.	46,6	45	34	Критичний
18	Ірина П.	73,3	82	75	Оптимальний
19	Анатолій А.	50	83,3	74	Оптимальний
20	Ульяна В.	60	42,3	50	Допустимий
21	Олеся Ж.	60	41,2	55,2	Допустимий
22	Альбіна Ц.	33,3	45	34	Критичний
23	Сергій М.	66,6	41,4	36,6	Критичний
24	Саша Ф.	53,3	34	40	Критичний

У процесі обробки отриманих даних підраховується кількість балів, отриманих за кожний виконаний етап діагностичного дослідження, дитина отримувала оцінку від 0-3. Всі дані обстеження для зручності ми перевели в процентне вираження.

Вирахуване таким чином відсоток їх якості виконання завдань діагностичних методик співвідноситься з показниками рівнів тяжкості виявлення передумов:

- III рівень (оптимальний) - 75 - 100%;
- II рівень (допустимий) - 50 - 74%;
- I рівень (критичний) – до 49%.

Визначивши рівень виконання завдань кожною дитиною, можна отримати індивідуальний графік розвитку. За графіком можна виокремити найбільш несформовані компоненти розвитку дитини, можливі передумов артикуляційної диспраксії.

Оптимальний рівень тяжкості буде свідчити про нормально протікає мовному і мовленнєвому розвитку дитина.

Допустимий рівень тяжкості буде вказувати на наявність передумов артикуляційної диспраксії. Діти цієї групи мають потребу в корекції несформованих компонентів розвитку дитини. Необхідно навчання в спеціально організованих умовах (логопункт, групи з фонетико-фонематичним недорозвиненням, загальним недорозвиненням мовлення).

Критичний рівень тяжкості виконання завдань буде припускати загрозу ризику до дисграфії в школі, тому що у дітей є виражені ознаки артикуляційної диспраксії. Дітям цієї групи необхідна комплексна корекція.

Отже, на основі одержаних результатів констатувального експерименту ми розподілили старших дошкільників на 3 групи за рівнем сформованості фонологічної системи мови та артикуляційного праксису:

– 1 група дітей - оптимальний рівень. Діти, розвиток яких відповідає середньовіковим нормам мовного і мовленнєвого розвитку, компенсувати (щодо даних анамнезу) і не несе виявлення артикуляційної диспраксії (5 дітей);

– 2 група дітей - допустимий рівень. Діти, розвиток яких передбачає виявлення елементів недорозвинення мови і без допомоги фахівців: педагогів, психологів, логопедів, що надалі стане наслідком артикуляційної диспраксії. (7 дітей);

– 3 група дітей - критичний рівень. Діти, при обстеженні, яких виявлені передумови артикуляційної диспраксії, представлені у несформованості компонентів розвитку дитини: фонематичного сприйняття, артикуляційної моторики і звуковимови (12 дітей - група ризику).

2.3. Напрями, зміст та результати застосування методики формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників з порушеннями звуковимовної сторони мовлення експерименту

Специфіку змісту і методів логопедичної роботи з корекції фонетичних порушень у дітей із артикуляційною диспраксією визначає цілий ряд особливостей:

1. Вікові, характерологічні особливості дошкільнят, їх емоційна пасивність передбачають проведення з ними підготовчих занять з введенням захоплюючих для дитини ігрових ситуацій, спрямованих на створення позитивного і зацікавленого ставлення до занять, бажання займатися і підтримувати активний мовної та емоційний контакт з логопедом.

2. Властива дітям з артикуляційною диспраксією знижена пізнавальна активність визначає необхідність використання на логопедичних заняттях тих видів завдань, при здійсненні яких вона до

татність висока. За даними Н. А. Менчинська, А. Н. Цимбалюк. Це вимагає застосування великої кількості наочного матеріалу.

3. Для дітей з артикуляційною диспраксією характерні підвищена стомлюваність і виснаженість психічних процесів, нездатність до вольового і психічного напруження, відмова від діяльності в разі невдач при виконанні завдань. У зв'язку з цим дошкільнятам рекомендується пропонувати доступні за складністю та обсягом завдання, які не потребують тривалого розумового напруження і протікають в умовах частого перемикавання на практичну діяльність.

4. Порушення цілеспрямованості і довільності дій у дітей пов'язано з несформованістю регулюючої функції мови (В. І. Лубовский). З метою посилення мовного контролю за точністю виконання завдань у дошкільнят з артикуляційною диспраксією необхідно використовувати мовне планування діяльності, виконання завдань під коментар логопеда або в поєднанні з власною мовою дитини, заключний аналіз підсумків роботи.

5. Для дошкільнят з артикуляційною диспраксією характерно порушення змістотворних функцій. При здійсненні ними свідомо регульованої діяльності необхідно розвивати смислове ієрархію дій, т. д. Труднощі усвідомлення дітьми з диспраксією запропонованих завдань передбачають розширення орієнтовною частини:

- обов'язковий розгляд структури матеріалу і дії;
- виділення в матеріалі орієнтирів, а в дії - послідовності його окремих рухів;
- неодноразове повторення завдання;
- пред'явлення простих інструкцій, що передбачають виконання однієї дії;
- використання інструкції з декількома вимогами, використання мовного промовляння послідовності дій, поетапну перевірку правильності її виконання.

Виконавча частина завдання передбачає у дітей з артикуляційною диспраксією:

- початкове вповільнення і розгорнуте виконання дій;
- опору на показ і словесні інструкції;
- усвідомлення дитиною правильності, помилковості дії;
- використання стимулюючої, що попереджає і спрямовуючої

допомоги логопеда (зміна умов роботи, організація уваги дитини перед виконанням завдання, навідні запитання, аналогії, додатковий наочний матеріал і т. д.), А також допомоги на прохання дитини.

6. Облік специфіки пізнавальної діяльності та емоційно-вольової сфери дошкільників з артикуляційною диспраксією, характер прояви на цій основі порушень фонетичної сторони мови викликає необхідність розширення підготовчого етапу роботи з включенням напрямків по формуванню ряду сенсорних і психічних функцій, без яких неможливо домогтися ефективності в логопедичній роботі. У зв'язку з цим в процесі спеціально організованих ігрових вправ здійснюється корекційна вплив, спрямоване на розвиток:

- слухового і зорового сприйняття, уваги, пам'яті;
- слухо-рухового, слухо-зорового, зорово-рухового взаємодії;
- розумових операцій: аналізу, синтезу, узагальнення та ін.

При розробці методики корекції порушень фонетичної сторони мовлення у дошкільників із артикуляційною диспраксією ми спиралися на прийоми і методи, описані в роботах О. С. Бот, Л. Б. Дмитрієва, Р. І. Лалаєва, Л. В. Лопатин, Н. І. Озерецкого, Е. Ф. Соботович, Л. С. Таптапової, М. Є. Хватцева і ін.

Методика формування фонологічної системи мови і мовлення поділяється на два етапи:

1) Розвиток артикуляційного праксису.

Артикуляційна гімнастика для щелип і щік:

Статичні вправи:

Вправа «Дверцята»

Мета: сформувати та навчити дітей під час виконання артикуляційної вправи утримувати щелипу у правильному положенні, розвивати м'язи щелипи.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням закритих дверей.

Інструкція: поставити руки на стіл, скласти кисті рук одна на одну, упертися підборіддям у складенні кисті рук (ніби підперти дверцята), не відкриваючи рот, давити підборіддям на складені кисті рук, що чинять опір, розслабитись. Повторити вправу 2-4 рази [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Бегемот»

Мета: тренування м'язів органів мовленнєвого апарату, щелепно-лищевої ділянки, у динамічних рухах.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням бегемота з відкритою щелипою.

Інструкція: із напруженням м'язів опускати і підіймати нижню щелипу на рахуно: 1-2. Повторити вправу 5-6 рази [45].

Артикуляційна гімнастика для губ:

Статичні вправи:

Вправа «Парканчик»

Мета: активізація м'язів губ, вчитися розтягувати та утримувати губи в одному положенні.

Обладнання: дзеркало, картка із зображенням парканчика.

Інструкція: посміхнутися широкою посмішкою (розтягнути губи в посмішці), щоб було видно зуби, як під час вимови звука [i]. Утримувати губи в такому положенні 5-10 секунд [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Усмішка-Дудочка»

Мета: зміцнювати м'язи губ, закріплювати зоровий контроль за їхнім положенням.

Обладнання: дзеркало, картки з малюнком усмішки, дудочки.

Інструкція: розтягнути губи в посмішку, зуби закриті, витягнути зімкнуті губи вперед трубочкою. Чергувати положення губ у посмішці і положення губ трубочкою [45].

Артикуляційна гімнастика для м'язів язика:

Статичні вправи:

Вправа «Лопатка»

Мета: відпрацювати вміння втримувати язик широким, спокійним, розслабленим, розслабивши його м'язи, підготовка артикуляційного апарату до постановки звуків [ш], [ж], [л], [р].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням лопатки.

Інструкція: посміхнутися, висунути широкий язик, розпластати його на нижній губі, утримуючи в цьому положенні 10-15 секунд [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Смачне варення»

Мета: відпрацювати відчуття напруження язика.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням варення.

Інструкція: рот відкрити, висунути широкий язик, робити рухи язиком, ніби оближуючись, із верхньої губи у глибину рота, по піднебінню, не відриваючи язика [45].

Артикуляційна гімнастика для кінчика язика:

Статичні вправи:

Вправа «Чашечка»

Мета: розвивати рухливість м'язів передньої частини язика. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звуків [л], [ш], [ж], [р].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням чашечки.

Інструкція: висунути широкий язик, підняти спочатку кінчик язика, а потім згорнути його бічні краї вгору, занести чашечку у ротик, утримувати протягом 10-15 секунд [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Барабан»

Мета: зміцнювати м'язи кінчика язика, відпрацювати піднімання язика та вміння напружувати його кінчик. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звуку [p].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням барабана.

Інструкція: відкрити рот поставити широкий язик за верхні зуби, багато разів чітко вимовляти звук [д]: д-д-д..., постукуючи кінчиком язика по верхніх альвеолах, (горбках за верхніми зубами) [45].

Артикуляційна гімнастика для спинки язика:

Статичні вправи:

Вправа «Грибок»

Мета: відпрацювати вміння піднімати передню частину язика, присмоктуючи його до гори та утримуючи у цьому положенні. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звуку [p].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням грибочка.

Інструкція: усміхнутися, трохи відкрити рот і, притиснувши широкий язик усією площиною до піднебіння, широко відкрити рот. Язик нагадуватиме тоненький капелюшок гриба, а розтягнута під'язикова зв'язка – його ніжку, утримувати в такому положенні 5-10 секунд [45].

Динамічні вправи:

Вправа «Котушка»

Мета: відпрацювати вміння утримувати кінчик язика, виконуючи рухи вперед-назад. Підготовка артикуляційного апарату до постановки звуку [p].

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням катушки без ниток.

Інструкція: посміхнутися, трохи відкрити рот, кінчиком широкого язика із силою упертися в нижні зуби. Утримати кінчик язика за нижніми зубами в задньому положенні 5-10 секунд, розвивати силу і точність рухів кінчика язика, виконувати дрібні рухи вигнутим язиком вперед-назад, не відриваючи язика від зубів [45].

Артикуляційна гімнастика для кореня язика, м'язів глотки та м'якого піднебіння:

Статичні вправи:

Вправа «Допоможи язичку»

Мета: вчитися напружувати корінь язика.

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням язичка.

Інструкція: висунути язик до підборіддя, втягувати його в рот із подоланням опору. Логопед намагається утримати язик дитини серветкою[45].

Динамічні вправи:

Вправа «Втомлені гномики»

Мета: активізувати м'язи м'якого піднебіння

Обладнання: дзеркало, картинка із зображенням позіхаючого гнома.

Інструкція: позіхати з відкритим і закритим ротом, позіхати із широким відкриванням рота, шумним втягуванням повітря [45].

Проговорення скоромовок:

Вправа «Абетка-скоромовок»

Мета: чітко промовити данну скоромовку зі звуками раннього, середнього та пізнього онтогенезу.

Обладнання: сюжетні малюнки.

Хід виконання: Логопед промовляє скоромовку дитина повторює

[б]

Брат Богдан барабанить в барабан.

[в]

Іван у вікно визирав, Василька виглядав.

[г]

Гліб із другом, гнали гусей лугом.

[н]

Наталя незабудок нарве, на День народження Нелі принесе.

[п]

Петрик і Поліна з пластиліну папугу Пепа зліпили [38].

Виявлення складової будови слова:

Вправа №1

Мета: чітко вимовляти трискладові слова з відкритим складом

Обладнання: малюнки даних слів.

Хід виконання: Логопед називає слово, дитина багаторазово повторює: кімната, купівля, дівчина, гілочка, курочка, котлетка, голубка, чорниця, сонечко, копійка, начинка, аптека, подушка, бантики, бігала, ліпила, ходила, гуляла, пуделі, педалі, медалі, букети, жакети, томати, гуляти, копати, тюленя, лебедя...[38].

Вправа №2

Мета: чітко вимовляти багатоскладові слова з відкритими складами

Обладнання: малюнки даних слів.

Хід виконання: Логопед називає слово, дитина багаторазово повторює: піаніно, космонавт, павутина, комедія, трамвай, тролейбус, регулювальник, вітаміни...[38].

2) Формування фонематичних процесів.

Вправа «Знайди пару».

Мета: розрізнення звуків, близьких за звучанням

Обладнання: картки (на дошці по одній картинці з кожної пари, другу картинку роздає дітям)

Хід виконання: Логопед розставляє на дошці по одній картинці з кожної пари, другу картинку роздає дітям. Дітям треба знайти пару до своєї картинки, шукаючи ті назви картинок, які звучать схоже.

ДІТИ – КВІТИ

СОНЦЕ – ВІКОНЦЕ

СІЖОК – МІШОК

ГОРА – КОРА

ПАШКА – КОМАШКА

МАК – БАК

ВІНОК – ДЗВІНОК

ГАЛКА – ПАЛКА

ДУБ – ЗУБ

ПАКЕТ – БУКЕТ [38].

Диференціація складів:

Вправа №1

Мета: відтворення складових поєднань з приголосними звуками, які відрізняються за твердістю-м'якістю

Обладнання: дерев'яні або картонні фігурки

Інструкція: Логопед вимовляє склади з приголосними звуками, які відрізняються за твердістю-м'якістю, діти повинні повторити, так само:

ПА — ПЯ   ПО — ПЬО   ПУ — ПЮ   ПІ — ПИ

МА — МЯ   МО — МЬО   МУ — МЮ   МІ — МИ

ВА — ВЯ   ВО — ВЬО   ВУ — ВЮ   ВІ — ВИ

ТА — ТЯ   ТО — ТЬО   ТУ — ТЮ   ТІ — ТИ

БА — БЯ   БО — БЬО   БУ — БЮ   БІ — БИ

ДА - ДЯ   ДО - ДЬО   ДУ - ДЮ   ДІ - ДИ [37].

Вправа №2

Мета: відтворення складових пар з нарощуванням одного приголосного звуку

Обладнання: дерев'яні або картонні фігурки

Інструкція: Логопед вимовляє склади з нарощуванням одного приголосного звуку, діти повинні повторити так само:

ПА — ТПА   НА — ПНА

ТА — ПТА   КА — ФКА

ФА — ТФА   КА — ТКА

МА — КМА   ТА — КТА

НА — ФНА   НА — КНА [37].

Потім вимовляються складові поєднання з голосними [о], [у], [и].

Диференціація фонем:

Вправа «Різнокольорові звуки»

Мета: Розрізнення фонем

Обладнання: набір різнокольорових кружечків.

Хід виконання: Логопед пояснює дітям, що звук «а» позначимо червоним кольором, звук «о» зеленим, звук «у» жовтим. Діти отримують набір різнокольорових кружечків. Логопед вимовляє ряд звуків, а діти піднімають кружечок відповідного кольору. Серед звуків «а, о, у» логопед також вимовляє інші звуки, діти на них не реагують. Аналогічно проходить диференціація приголосних звуків [37].

Дослідження фонематичного звукового аналізу і синтезу:

Вправа «Які звуки сховалися?»

Мета: вчитися виділяти звуки у звукосполученнях:

Обладнання: зорові символи голосних звуків.

Хід виконання: Логопед промовляє звукосполучення:

АУ УАІ УА АІУ

АІ АУІ ІА ІУА

ІУ УІА УІ ІАУ

Дитина повинна розділити звуки і проспівати їх окремо [37].

Аналіз результатів констатувального експерименту, засвідчив, що для дітей старшого дошкільного віку із порушеннями звуковимовної сторони мовлення характерним є порушення як з боку фонологічної системи мови, так і артикуляційного праксису, а саме статичної, так і динамічної координації рухів.

Таким чином після завершення дослідження нами був проведений контрольний етап експерименту. Метою нашого експерименту було виявлення рівня сформованості передумов писемного мовлення за завданнями діагностичної методики в експериментальній та контрольній групі.

У контрольному дослідженні брала участь одна група за 24 дітей старшого дошкільного віку.. Під час дослідження фонологічної сторони мови ми одержали середні показники — 64%. Показники не сформованості артикуляційного праксису виявилися у 56% дітей, зі збільшенням навантаженням вони стали більш розгальмованими, неуважними, кількість помилок збільшувалася.

Під час обстеження майже всі діти показали середні результати самостійних відповідей. Була потрібна додаткова допомога дорослого.

На основі аналізу результатів одержаних на експериментальному дослідженні, ми розподілили дітей на три групи за рівнем успішності виконання завдань, Таблиця 2.3.

Результати експериментального дослідження підтвердили очевидність висунутого припущення, що за умов систематичної та системної корекційно-розвивальної роботи можна сформулювати передумови артикуляційної диспраксії і попередити виникнення порушень письма і читання у дітей старшого дошкільного віку.

Виявлено дітей: 48,2% - з критичним рівнем успішності - в групі ризику по передумов артикуляційної диспраксії; 25,9% - з допустимим рівнем успішності з передумовами артикуляційної диспраксії; 25,9% - з оптимальним рівнем успішності виконання завдань (нормальний розвиток).

Таблиця 2.3.

Результати за рівнем виконання завдання

Рівень виконання завдань	Ім'я дитини	Складова у%
1 група - оптимальний рівень	Ульяна В. Олеся Ж. Альбіна Ц. Сергій М. Саша Ф.	18%
2 група - допустимий рівень	Анастасія А. Ніколь С. Зоя Р.	35 %

	Денис В. Єва Ш. Ірина П. Анатолій А.	
3 група - критичний рівень	Микита Д. Сергій Ж. Оля П. Дамир П. Мирослава З. Женя М. Валентина К. Аліна Ж. Саша У. Віталій Н. Ніна О. Рома Н.	47%

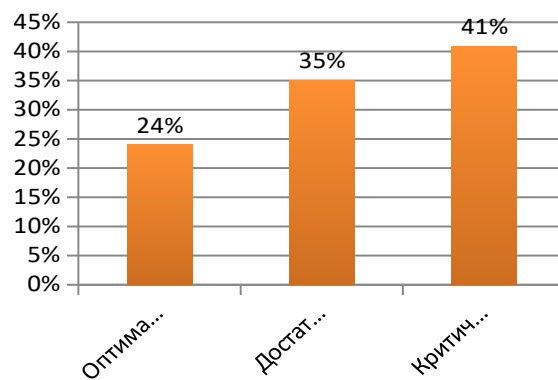

Рис. 2.4. Показники формування передумов артикуляційної диспраксії у дітей експериментальної групи

Отже, за результатом корекційної роботи з попередження передумов дисграфії буде складатися за 2 і 3 групою дітей з урахуванням несформованості компонентів розвитку.

ВИСНОВКИ

У процесі здійсненого теоретичного аналізу науково-методичної літератури з питань формування фонологічної системи мови та артикуляційного праксису у старших дошкільників із порушеннями звуковимовної сторони мовлення встановлено, що безцінний внесок у вивчення даної теми було зроблено такими вченими як О. Р. Лурія, Г. В. Чіркїна, Т. Б. Філічева, Т. Ю. Соломатїна, Т. Г. Візель, О. М. Вінарська, А. К. Маркова, Є. К. Макаров, Л. В. Лопатїна, Є. Ф. Соботович і інші. З їхніх праць, були отримані дані про закономірності розвитку фонетичної і фонематичної систем мови, механізми вимови, сучасні підходи в психолінгвістиці до корекції звуковимовної сторони мовлення; про особливості порушення звуковимовної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з диспраксією та шляхи її корекції.

Вивчення особливостей розвитку фонологічної системи мови та моторного програмування (артикуляційного праксису) у старших дошкільників, дало нам можливість виявити специфічні особливості опанування фонологічною системою рідної мови та моторним програмуванням мовлення дітьми, зокрема: недостатній розвиток фонематичних процесів (фонематичного сприймання, аналізу, синтезу) знижує готовність до оперування мовними одиницями з опорою на різні аналізаторні системи та уявлення. У більшості випадків діти із порушеннями звуковимовної сторони мовлення замість виділення першого голосного або приголосного звуку називають склад чи все слово. Аналогічні труднощі виникають під час виділення голосного в положенні після приголосного або в кінці слова. Всі означені труднощі в оволодінні фонологічною системою мови дітьми із порушеннями звуковимовної сторони мовлення не дозволяють їм повноцінно в майбутньому засвоювати навчальну програму загальноосвітньої школи, а в процесі навчання грамоти (опанування навичок читання й письма) у них з'являються специфічні помилки типу замінів, пропуски,

перестановки, додавання як приголосних так і голосних звуків, складів чи цілих слів, а також у дітей, які мають відхилення у фонологічній ланці мовлення, нерідко спостерігається змазаність мовлення, стисла артикуляція, значне обмеження активного словника, недорозвинення мовленнєвих узагальнень і затримка у формуванні граматичної та синтаксичної сторін мовлення.

В результаті аналізу отриманих даних відзначені значні якісні та кількісні відхилення у розвитку фонетичної та фонематичної системи мови, зокрема: спотворення фонетичних характеристик звуків середнього та пізнього онтогенезу, пропуски приголосних під час їх збігу, труднощі вимови слів зі складною звуко-складовою структурою, загальна змазаність вимови звуків у мовленнєвому потоку дитини. Встановлено, що провідними механізмами розладів вимови при артикуляційній диспраксії є незрілість кінестетичного та кінетичного артикуляційного праксису, що негативно впливає на опанування фонематичними процесами. Це підтверджено результатами експериментального дослідження.

На підставі одержаних результатів нами було запропоновано систему вправ з формування фонологічної системи мови та моторного програмування у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями звуковимовної сторони мовлення, що складалася з вправ: на розвиток артикуляційного праксису, динамічної та статичної організації рухів артикуляційного апарату, виявлення складової будови слова і звуковимови (артикуляційна гімнастика для щелип і щік, губ, м'язів язика, кінчика язика, спинки язика, кореня язика, м'язів глотки та м'якого піднебіння; відпрацювання на різному мовленнєвому матеріалі вміння чітко та правильно вимовляти звуки; вправи на розвиток фонематичних процесів (розрізнення слів близьких за своїм звуковим складом; диференціація складів; диференціація фонем; формування навичок фонематичного аналізу і синтезу).

Аналіз отриманих даних виявив позитивну динаміку за всіма досліджуваними параметрами. Застосування розробленої системи вправ сприяло покращенню рівня сформованості звуковимовної сторони мовлення старших дошкільників з артикуляційною диспраксією. Отже, завдання дослідження реалізовано, мету досягнуто, висунуте на початку дослідження припущення підтверджено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анохин П. К. Очерки физиологии функциональных систем. М., 1975.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Наук. кер.: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. – К.: Видавництво МОН, 2012. – 26 с.
3. Бенера В.Є. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей: [навчально - методичний посібник за кредитно – модульною системою організації навчального процесу для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти]/ В. Є. Бенера, Н. В. Маліновська. – К. : Видавничий дім «Слово», 2014. – 384 с.
4. Бернштейн И. А. Физиология движений и активность. М., 1990
5. Богуш А.М., Котик Т.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільному закладі.: / за ред. А. М. Богуш. – К.: Вища шк., 1994. – 157 с
6. Бондарко Л. В. Фонетика современного русского языка. СПб.: Изд. С.- Петерб. гос. ун-та., 1998. С. 275
7. Визель, Т. Г. Нарушения чтения и письма у детей дошкольного и младшего школьного возраста: [учебно-метод. пособие] / Т. Г Визель. – М.: АСТ, 2005. – 125 с.
8. Волкова Л. С. Шаховської Н. С. Логопедія: / за ред. Л. С. Волкової, Н. С. Шаховської – М.: ВЛАДОС, 1999. – 680 с.
9. Волковская Т.Н. Сравнительное изучение нарушений мыслительной и речевой деятельности у дошкольников с ЗПР и ОНР: автореф. дис. / за ред. Т.Н. Волковская – М., 1999. – 20 с.

10. Гаврилова Н.С. Особливості порушення моторного розвитку периферійних органів мовлення у дітей з дислалією, дизартрією і ринолалією / за ред. Гаврилова Н.С. // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: – Вип. 4. – К.: Актуальна освіта. – 2007. – С.112 – 135.
11. Гвоздев А. И. Усвоение ребенком звуковой стороны русского языка. Л., 1948
12. Глущенко І.І. Корекція лексичної сторони мовлення на логопедичних заняттях у молодших школярів із затримкою психічного розвитку: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03. – корекційна педагогіка / за ред. І.І. Глущенко. – Київ, 2010. – 22 с.
13. Голубева Г. Г. Коррекция нарушенной фонетической стороны речи у дошкольников: Методическое пособие. – СПб.: / под ред. Г. Г. Голубева, Издательство РГПУ им. А. И. Герцена: Союз, 2000. – 64 с.
14. Дяченко К. Г. Інновації в корекції писемного мовлення молодших школярів:/ За ред. Дяченко К. Г. – Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2013. – 320 с.: іл.
15. Ермакова И.И. Коррекция речи и голоса у детей и подростков: Кн. для логопеда / за ред. И.И. Ермакова. – М.: Просвещение, 1996. – 143с.
16. Жинкин Н. И. Механизмы речи. М., 1958.
17. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. М., 1999.
18. Исенина Е. И., Попцова Е. В., Коротких Т. И. Базовые качества родителей и психическое развитие ребенка // Проблемы детской речи. 1996. С. 7-9
19. Калмикова Л.О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку: / Л.О. Калмикова – К.: Фенікс, 2008. – 497с.
20. Касевич В. Б. Семантика, Синтаксис. Морфология. М.: Наука, 1988

21. Коноплята С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія: навч. посіб. / С.Ю.Коноплята, Т.В.Сак: / за ред. М.К.Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 239 с.
22. Корнев А. И. Ранние проявления речевого дизонтогенеза у детей // Новости оториноларингологии и логопатологии (приложение № 2, 2000). Расстройства речи. Мультидисциплинарный подход к изучению, диагностике и коррекции. Материалы конф. «Реабилитация пациентов с расстройствами речи», СПб., 2000. С. 201-210
23. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты: / за ред. А.Н. Корнев – СПб.: Речь. – 380с.
24. Лалаева Р. И. Диагностика и коррекция нарушений чтения и письма у младших школьников: / под ред. Р. И. Лалаева, Л. В. Венедиктова. – СПб.: Союз, 2003. – 392 с.
25. Лалаева Р. И. Логопедическая работа в коррекционных классах: / под ред. Раиса Ивановна Лалаева. – М.: Владос, 2004. – 222 с.
26. Лалаева Р.И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя): / под ред. Р.И.Лалаева, Н.В. Серебрякова. – СПб.: СОЮЗ, 1999. – 160 с.
27. Лебединская К. С. Основные вопросы клиники и систематики задержки психического развития // Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей / Под ред. К. С.Лебединской. М., 1982. С. 5-21
28. Левина Р.Е. Характеристика общего недоразвития речи //Основы теории и практики логопедии.: / под ред. Р.Е. Левина – М.: Просвещение, 1968. – С. 67 – 85.
29. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. М, 1997
30. Лисина М. И. (Ред.) Общение и речь: развитие речи удстей в общении со взрослыми. М., 1985
31. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. М., 1986

32. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма: / под ред. А. Р. Лурия. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1975. – 83с.
33. Ляпидевский С.С. Расстройства речи у детей и подростков: / под ред. С.С. Ляпидевского. – М.: Медицина, 1969. – 286 с.
34. Мамот Т. Л. Корекція дисграфій: методичні рекомендації.: / за ред. Т. Л. Мамот – Тернопіль: Навчальна книга. — Богдан, 2015. – 16 с.
35. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія): / за ред. І.С. Марченко – 1 видання. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.
36. Мастюкова Е.М. Ребенок с отклонениями в развитии. Ранняя диагностика и коррекция: / под ред. Мастюкова Е.М. – М.: Просвещение, 1992. – 94 с.
37. Панфіленко В. О. дипломна робота: «Пропедевтика труднощів опанування писемним мовленням у старших дошкільників із недорозвиненням фонематичних процесів».- с. 102 .
38. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: програмно методичний комплекс: / за ред. Ю. В. Рібцун. – К.: Вид-во «Ранок», 2012. – 258 с.
39. Салахова А. Д. Развитие звуковой стороны речи ребенка. (Дневник матери). М.. 1973
40. Сикорский И. А. О развитии речи у детей // Сб. Научно-литературных статей по вопр. общественной психологии воспитания и нервно-психич. гигиены. Кн. 2. Киев, 1899. С. 135-168
41. Соботович Е.Ф. Механизмы речевой деятельности в норме и патологии// Дети с проблемами в развитии.: / за ред. Е.Ф. Соботович – 2004. – №2.: Владос, – С. 4 – 6.

42. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник. 2-е видання: / за ред. Тарасун В.В. – К: Видавничий дім «Слово», 2011. – 392 с.
43. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: / В.В. Тищенко – Вип. 4. – К.: Актуальна освіта. – 2007. – С. 3 – 18.
44. Трофименко Л.І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення: дис... кандидата пед. наук: 13.00.03: / за ред. Л.І. Трофименко. – Київ, 2004. – 196 с.
45. Федорович Л. О., Чубенко О. В., Логопедія Логопедична робота з дітьми із фонетико-фонематичними порушеннями мовлення : завдання, вправи, ігри – Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2018.-306 с.- Бібліогр.: с. 301-304.
46. Филичева Т. В., Чиркина Г. В. Программа обучения и воспитания детей с фонетико-фонематическим недоразвитием (старшая группа детского сада): / под ред. Т. В. Филичева, Г. В. Чиркина – М., Наука, 1993. – 240 с.
47. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. М., 2000
48. Шахнарович А.М. К проблеме психолингвистического анализа детской речи: автореф. дис. ...канд. филол. наук. / А.М. Шахнарович. – М., 1974. – 24 с.
49. Шеремет М. К. Логопедія: підручник / За ред. М. К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 776 с
50. Bruner J. (Брунер Дж.) Онтогенез речевих актів / Пер. с англ.//А. М. Шахнарович (Ред.) Психолінгвістика. М.: Прогресс, 1984. С. 21-49.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Вправи для розвитку слухового сприймання, пам'яті, та уваги.

1. Впізнавання не мовленнєвих звуків.

Ігри - «Що звучить?», «Що чуємо за вікном?», «Хто рухається?», «Короб - короб коробок, подай голосок» (з сипучими матеріалами), «Гучно - тихо» - спроба знайти іграшку за силою ударів барабана. Якщо далеко віддаляється – удари тихі, якщо наближається до іграшки – гучні удари), «Де дзвіночок?» - у дитини зав'язані очі, за дзвіночком треба показати рукою напрямок, де він дзвенить.

«Предмети – бешкетники» - дітям демонструються звучання предметів, потім роздають картинки з зображенням предметів, які звучали. Потрібно вгадати, що звучить за ширмою і підняти картку. Предмети – ключ, сірники, гроші, склянка з ложкою, кулька, м'яч, ножиці. «Впізнай музичний інструмент»

2. Розрізнення висоти, сили голосу.

Ігри – «Хто тебе покликав?», «За звуконаслідуванням впізнай предмет» - вчитель озвучує предмет, а дитина впізнає по картинці, «Звуконаслідування тварин та птахів»

3. Розрізнення слів близьких за звуковим складом.

Ігри - «Покажи тільки ту картинку, яку я назву - картинки розрізняються одним звуком, дитина повинна визначати.

Мишка – миска, кашка – каска, каска – казка, бик – бік,

Лис – ліс, шубка – шибка, бант – бинт, голка – гілка.

« Знайди пару», « Знайди помилку»

Кинула шишку на мене зозуля,

В мене на лобі з'явилась куля (гуля).

Мені мама до сніданку

Подає солодку банку(булку)

« Де чий будинок?» - будинки зі словами, які схожі між собою. В одному – картинки (ак, бак, мак, рак), в другому – (листок, місток, каток, бузок, молоток), в третьому – (батон, вагон, балкон, локон) /o:p>

« Слухай і виконуй »- роздати квадрати розділені на 9 квадратиків, малюнки. Дорослий пропонує покласти жабку в лівий верхній кут, а шапку в правий нижній кут і т. д.

4. Диференціація складів.

Перед початком роботи треба ввести поняття « склад».

Ігри – « Скільки складів?»«Який склад зайвий?» (па – па – на – па),«Відшукай свою картинку» - діти відшуковують картинки на заданий склад МА і т. д.

«Квадратики» - викладання під картинкою скільки квадратиків, скільки складів у слові.

« Де чий будиночок?» - визначити, в якому будинку будуть жити звірята. Миша – в будинку «2», бо в слові 2 склади і т. д.

« Вгадай слово» - дорослий плескає в долоні, дитина відшукує ту картинку, яку задумав вчитель по кількості складів та плесків.

5. Диференціація звуків

Починати роботу з голосних звуків, а потім з приголосних.

Ігри – «Озвуч правильно» - картинки(болить зуб – ооооо, плаче немовля – ааааа, дзвенить комарик –зззззз, жук жужить –жжжжжж і т. д.), «Спіймай звук» - вчитель пропонує плеснути в долоні на окремий звук(зловити його)- А,о, а, у, о, і, і ,я ,а, а, о, а у, а

« Різнокольорові звуки »- дорослий пропонує дітям запам'ятати, що звук А – червоний кружечок, О – жовтий, У – зелений. Дорослий називає звуки , а діти піднімають(а, о, у ,а, а, у, о, у)

Так само гратися і з приголосними звуками.

6. Розвиток навичок звукового аналізу.

Перед цим повинна бути проведена робота по вмінню визначати кількість складів у словах та наголошений склад.

Ігри - «Кружечки» - дорослий називає ряд голосних – ау, ауо, іуо, а діти викладають відповідну кількість кружечків, скільки почули звуків.

«Різнокольорові кружечки» - пропонуємо запам'ятати, що А – червоний кружечок, О – синій, У – зелений . Потім викласти відповідний ланцюжок звуків –АОУ, АООУ, УУОААА.

Так само граємось і з приголосними звуками. Але пам'ятаємо, що спочатку визначаємо останній звук, потім перший звук , а тоді лише в середині слова.

«Який звук в кінці?»(К – Т)

Лак, мак, павук, салат, бант, бік, кіт.

« Підкажи Звук» - дорослий показує картинку, називає, не доказуючи останній звук, а пропонує це зробити дітям(тан.(к), паву.(к), чайни(к))

« Де чії речі?»- дорослий пропонує розкласти речі дітям, на звук О - Оленці, на звук А – Андрійку.

«Заховай картинку» - перший звук позначати фішкою(голосний, приголосний м'який чи твердий звуки)

« Рукавичка», «Чобітки» - треба знайти пари, які починаються на однаковий звук.

« Звуковий ланцюжок» - жаба – автобус – стіл – лак – комар – рак – колесо – огірок.

« Який звук посередині?» - дорослий пропонує позначати звук А – квадратиком, звук О - кружечком. Визначити в словах, який звук в середині слова – ром, рак, сом, лоб,лак, мак.

**Віршований матеріал
для розвитку фонетичної сторони мови**

Для роботи з україномовними дошкільниками	Для роботи с русскоязычными дошкільниками
[З'] – [Н'] Мишенятко зранку вдало Свою <u>зірку</u> прибирало. [Л] – [Ш] Снігу випало чимало. <u>Лапки</u> всі позодягали. (Ю. Каспарова)	[Д] – [З] Закричал охотник: «Ой! <u>Двери</u> гонятся за мной!» [С] – [Ш] На виду у детворы <u>Крысу</u> красят маляры. [З'] – [Н']
[И] – [О] З неба падав білий сніг. Він засипав наш <u>пиріг</u>. [Ч] – [Д] Наш Данилко — лісоруб, Він спиляв старезний <u>чуб</u>. [Д'] – [З']	Старый дедушка Пахом На <u>козе</u> скакал верхом. [Ж] – [Д] Сели в <u>ложку</u> – и айда! По реке туда-сюда! [К'] – [Р'] Сидит на грядке крепко Оранжевая <u>кепка</u>.
[Д'] – [Л'] Пригріло сонечко як слід І на Дніпрі розтанув <u>дід</u>. [С] – [Х] Я вдягнув новий <u>салат</u>, А він виявивсь до п'ят. [З] – [С]	[Н] – [Р] Загремел весенний <u>гном</u>, Тучи на небе кругом. [Д] – [С] Говорят, один рыбак В речке выловил башмак. Но зато ему потом На крючок попался <u>дом</u>.
[Д] – [Л] Я нагострив <u>козу</u> нову	[Д] – [Л]

І заходивсь косить траву.

[С] – [Б]

Лисичка знає назубок
Смачненьку казку „Колосок”.

[К] – [Г]

Кинула шишку на мене
зозуля.

В мене на лобі з’явилася куля.

(І. Січовик)

[К] – [Г]

У саду стояла качка,
У дворі гуляла тачка.
Захотілося тій тачці

Покататися на качці.

[Б] – [Д]

Повела матуся бочку
Вибирати огірочки.
А татусь у холодочку
Під засолку миє дочку.

[Б’] – [Г’]

Сир ворона ухопила,
На зелену білку сіла.

Гілочка знайшла
горішки

І смачні пахучі шишки.

[З] – [Т]

На вогні стояв козел.

Кашу в нім варив котел.

Жучка будку не доела,
Неохота, надоело.

[В] – [Г]

У вратаря большой улов:
Влетело в сетку пять волово.

[Ш] – [М]

Я рубашку сшила шишке,
Я сошью ему штанишки.

[В] – [С]

На пожелтевшую траву
Роняет лев свою листву.

[Г’] – [З’]

Забодал меня котел,
На него я очень зол.

[Г] – [К]

Тащит мышонок в норку
Огромную хлебную горку.

[З] – [Д]

На поляне весной
Вырос зуб молодой.

[Р] – [Н]

Пять баранов скушал Толька
И сказал: „Еще бы столько...”

[Д’] – [П’]

Под березами, где тень,
Притаился старый день.

[Л] – [Ж]

Куклу выронив из рук,
Маша мчится к маме:

Там ползет зеленый лук

Пахне смачно від <u>козла</u>, Гарна каша у <u>котла</u>. (А. Сокол, О. Конечна)	С длинными усами. (А. Шибает)

Додаток В.**Вправи для розвитку артикуляційного апарату****Артикуляційна вправа «Лопатка»**

Усміхнутися, відкрити рот, широкий розслаблений язик злегка висунути із рота і покласти на верхню губу. Утримувати: 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10.

Артикуляційна вправа «Голочка»

Усміхнутися, висунути язик, зробити його вузьким. Утримувати: 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10. Слідкувати, щоб кінчик не загинався.

Артикуляційна вправа «Голочка - Лопатка»

Почергово виконувати вправи «Голочка» та «Лопатка» (робити язичок то широким, то вузьким). Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Годинник»

Відкрити рот, губи розтягнути в посмішці, кінчиком вузького язика тягнутися то до правого, то до лівого вуха (в різні куточки язика). Рахунок: 1-2. Слідкувати, щоб щелепа і губи не рухались.

Артикуляційна вправа «Гойдалка»

Відкрити рот і гострим кінчиком язика почергово тягнутися то до підборіддя, то до носа. Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Гірка»

Відкрити рот, заховати кінчик язика за нижні зуби, а спинку язика підняти вгору. Показати круту гірку. Рахунок: 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10.

Артикуляційна вправа «Трубочка»

Висунути широкий язик, бокові краї язика загнути вгору. Подути в трубочку, що утворилась. Виконувати в повільному темпі. Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Чашечка»

Відкрити широко рот, висунути язик. Кінчик і бічні краї язика підняти до верхніх зубів, але не торкатись їх. Утримувати: 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10.

Артикуляційна вправа «Смачне варення»

Рот відкрити. Язиком облизати верхню губу, виконувати рух зверху вниз, ховаючи язик вглибину рота. Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Проколи кульку»

Рот закритий. Рухаючи язиком вліво-вправо, намагатись «проткнути» ним то ліву, то праву щоки. Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Чистимо зубки»

Відкрити рот і кінчиком язика «почистити» зуби з внутрішньої сторони верхнього і нижнього зубного ряду, виконуючи рухи зі сторони в сторону та зверху вниз. Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Маляр»

Відкрити рот, «побілити» язиком піднебіння, виконуючи повільні рухи від верхніх зубів у глиб рота і назад. Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Коник»

Відкрити рот, присмоктати язик до піднебіння і різко відірвати, клацнувши ним. Рахунок: 1-2.

Артикуляційна вправа «Грибочок»

Присмоктати язик до піднебіння, широко відкрити рот. Спинка язика – це капелюшок гриба, а під'язикова вуздечка – ніжка.

Артикуляційна вправа «Барабан»

Відкрити рот. Підняти язик до альвеол («горбики» за верхніми зубами). Утримуючи таке положення, швидко стукати язиком, промовляючи: «т-т-т», «д-д-д», «тд-тд-тд».

Артикуляційна вправа «Злий пес»

Висунути широкий, розслаблений язик і покусати його: спочатку тільки кінчик, потім від кінчика до середини і від середини до кінчика. Рахунок: 1-2.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Панфіленко Валерія Олегівна, учасниця освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
    - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
    - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
    - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
      - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
      - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
      - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
      - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
        - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
        - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
        - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
        - не підроблювати документи;
          - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
          - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
          - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
          - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
          - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
          - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
          - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

10.11.2020

Валерія Панфіленко

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)